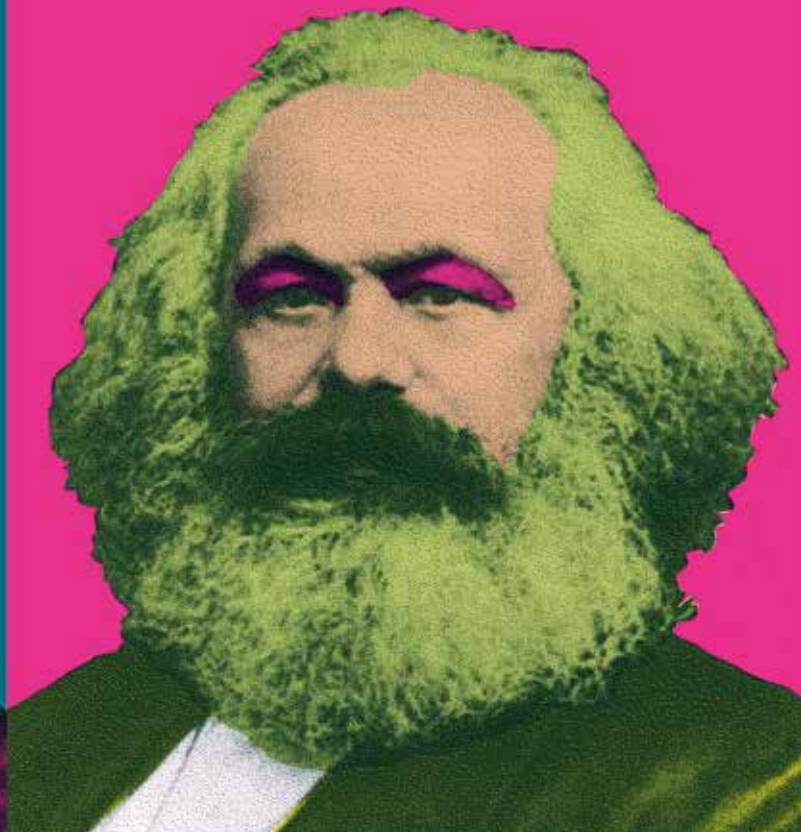
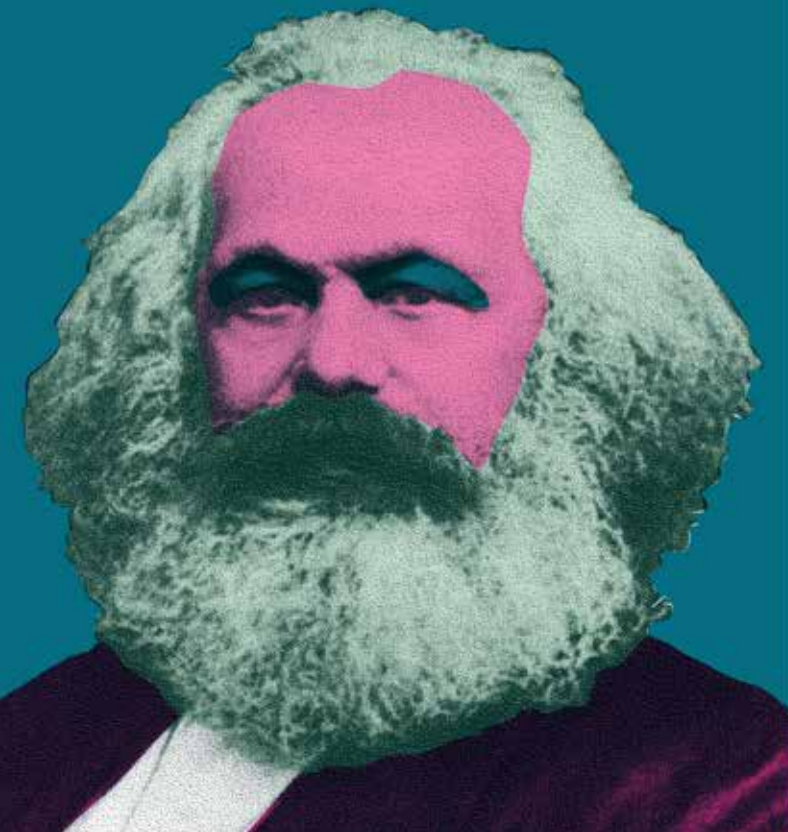
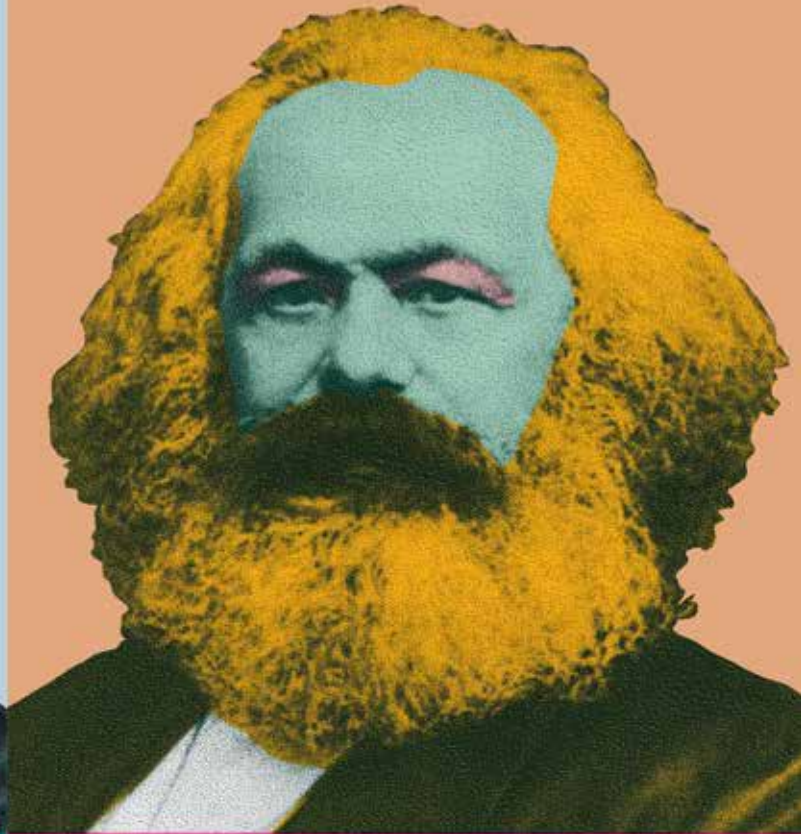
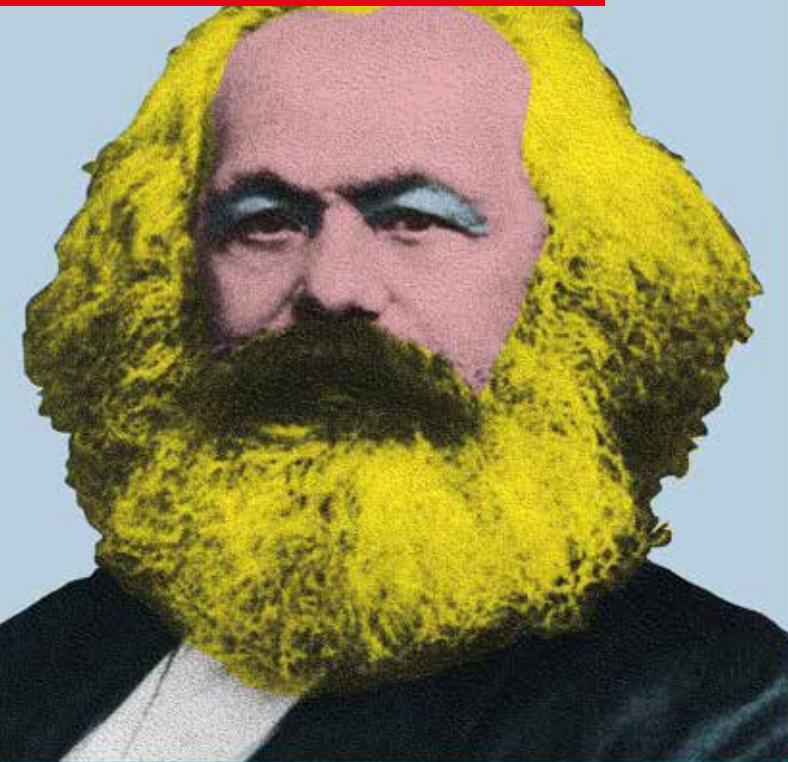
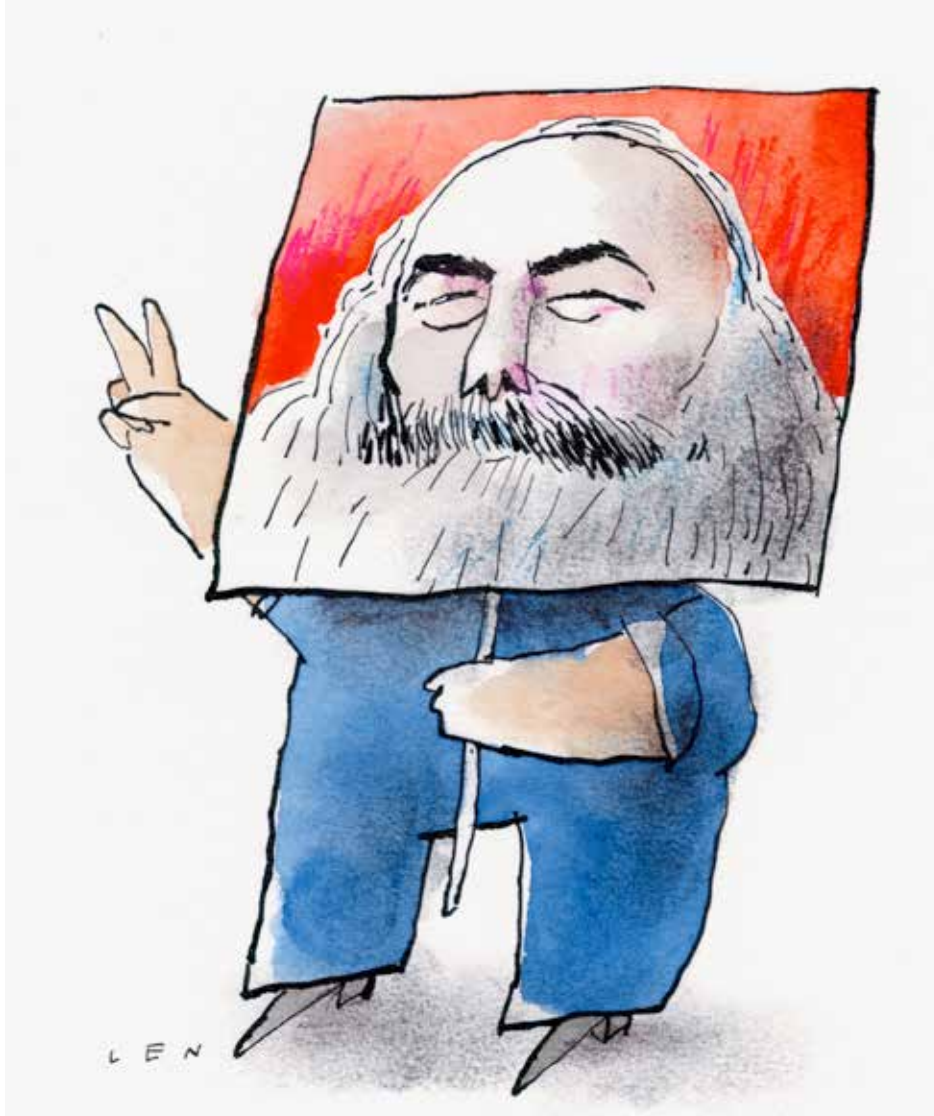

SPANNING

MARX IS DOOD, LEVE MARX

MARX IS DOOD, LEVE MARX

Illustratie: Len Munnik®

Op 5 mei van dit jaar was het precies 200 jaar geleden dat een van de beroemdste en misschien ook wel beruchtste denkers uit de geschiedenis geboren werd: Karl Marx. De uit Trier afkomstige filosoof, journalist en revolutionair, die bij het grote publiek vooral bekend is vanwege *Het Communistisch Manifest* (1848) en *Het Kapitaal* (1867) en vanwege zijn associatie met het ‘reëel bestaande socialisme’ in de Sovjet-Unie. Vooral dat laatste stond lange tijd een onbevooroordeelde blik op zijn werk in de weg. Dat veranderde na de val van de Muur in 1989. Toen werd het mogelijk om zonder de ideologische bagage van de Koude Oorlog en zonder zijn denken als doctrine te beschouwen naar het werk van Marx te kijken. Hierdoor kwamen veel meer nuances en twijfel in zijn gedachtegoed naar voren, dan zijn volgelingen hadden doen voorkomen.

Zeker na het uitbreken van de financiële crisis in 2008 is er weer meer aandacht voor Marx gekomen. Geen denker heeft immers zo overtuigend de werking en zwaktes van het kapitalisme blootgelegd als hij. Daar zijn vriend en vijand het over eens. Zelfs de niet bepaald linkse krant *The Economist* riep in mei van dit jaar de mondiale elite op Marx te lezen om zo de zwakke punten van het kapitalistisch systeem beter te leren begrijpen. Zolang het kapitaal “zoals een vampier teert op de levende arbeid”, zal de naam van Marx verbonden blijven met een verlangen naar bevrijding en met een steeds weer terugkerende poging om de mechanismen van dat kapitaal te ontmaskeren. Een van de redenen waarom Marx nog altijd velen inspireert is zijn intellectuele betrokkenheid. Zijn enorme honger naar kennis, de

veelheid aan onderwerpen waarover hij heeft geschreven en zijn verlangen om de wereld te begrijpen om haar te veranderen. “De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd; het komt erop aan haar te veranderen”, luidt niet voor niets een van zijn beroemdste uitspraken. Grote vraag is nu wat de betekenis van Marx is voor de huidige tijd. In hoeverre is de belangrijkste criticus van het negentiende-eeuwse industriële kapitalisme nog relevant om het grenzeloze financiële kapitalisme van de 21e eeuw te doorgronden? Welke van zijn ideeën hebben de tand des tijds doorstaan? Kun je zijn ideeën ook toepassen op kwesties waar Marx zelf weinig tot niets over heeft gezegd, zoals klimaatverandering? Dit zijn enige vragen die centraal staan in dit nummer van *Spanning*, dat volledig aan Marx gewijd is.

IN DIT NUMMER

4 MARX IN ZIJN TIJD

Leven en werk van Karl Marx in een notendop
Tijmen Lucie

6 FILOSOFIE VAN MARX

Niet de ontwikkeling van ideeën maar van de materiële wereld stuwt de geschiedenis voort
Eduard van Scheltinga

7 MARX OVER KAPITALISME

Volgens econoom Geert Reuten leert Marx ons veel over hoe kapitalisme werkt
Eduard van Scheltinga

10 HET COMMUNISTISCH MANIFEST IN DE 21^E EEUW

170 jaar oud, maar nog verrassend actueel
Eduard van Scheltinga

12 MET EEN IDEE DE WERELD VERANDEREN

Historica Christina Morina laat zien hoe Marx in marxisme kon veranderen
Tijmen Lucie

15 WAT MARX MIJ LEERT

Zonder een begrip van klasse kun je de politiek in kapitalistische samenlevingen niet doorgronden
Bastiaan van Apeldoorn

16 “WIJ WILLEN COLLEGA’S, GEEN CONCURRENTEN”

Het verdienmodel van hedendaagse multinationals, geïllustreerd met marxistische begrippen
Ruud Kuin en Remco Bouma

17 TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID

Cijfers tonen aan dat banken en bedrijven steeds meer winst maken ten koste van de werkers
Remco Bouma en Ruud Kuin

22 MARX EN DE CRISIS

Trekken machthebbers lessen uit de inzichten van Marx over kapitalisme en crises?
Bart Linssen

26 “DONALD TRUMP IS DE PRESIDENT VAN VERVREEMDING”

Om te begrijpen wat de dominantie van de markt met mensen doet is het oude marxistische begrip vervreemding zeer bruikbaar
Bart Linssen

28 DE DUNNE LIJN TUSSEN GROEI EN DIEFSTAL

Marx’ “oorspronkelijke accumulatie” toegepast op het financiële kapitalisme van de 21e eeuw
Remco Bouma

30 DE GROENE MARX

Marx’ theorie laat zien hoezeer de sociale en ecologische kwestie met elkaar verbonden zijn
Remco Bouma

32 DE SCHIJNWERPERS OP DE 1 PROCENT

Econoom Wiemer Salverda brengt namens de World Inequality Database de verdeling van inkomen en vermogen zo precies mogelijk in kaart
Remco Bouma

35 “APART ZIJN ALLE VINGERS BREEKBAAR SAMEN VORMEN ZE EEN VUIST”

Alleen door zich te organiseren kan de onderlinge concurrentie in de werkende klasse opgeheven worden
Peter Mertens

36 HET IS TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID!

Toenemende ongelijkheid is een politieke keuze, eerlijk delen is een veel beter alternatief
Lilian Marijnissen

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma, Ruud Kuin
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk, Nenad Mečava, Gonnies Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mečava
(geïnspireerd op het werk van Andy Warhol)

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

MARX IN ZIJN TIJD

Tekst: Tijmen Lucie

Tweehonderd jaar na zijn geboorte is Karl Marx nog altijd springlevend. Maar wie was deze negentiende-eeuwse filosoof, econoom, historicus, politiek theoreticus, sociaal wetenschapper, journalist en revolutionaire socialist, die zoveel navolging heeft gekregen? Een impressie van zijn leven en werk.

1818

Karl Marx wordt geboren op 5 mei 1818 in Trier, deel van het koninkrijk Pruisen (het huidige Duitsland). Hij is de derde zoon van de advocaat Heinrich Marx en de in Nijmegen geboren Henriette Presburg. Samen krijgen Karl Marx' ouders negen kinderen, van wie er twee al op jonge leeftijd sterven. Zijn beide ouders zijn van joodse komaf, maar ze bekeren zich later tot het protestantisme. Waarschijnlijk omdat zijn vader daar vanwege zijn beroep toe genoodzaakt is. Hoewel in het Trier van Marx' jeugd grote armoede heerst, geldt dat niet voor het gezin Marx. Vader is een succesvol advocaat en moeder komt uit een welgestelde ondernemersfamilie, die later aan de basis staat van elektronicaconcern Philips. Zijn familie van moeders kant zal Karl in zijn latere leven nog regelmatig financieel te hulp schieten.

Over de jonge jaren van Karl Marx is weinig bekend. Tot zijn twaalfde jaar krijgt hij vermoedelijk privéonderwijs van zijn vader. Heinrich is een man van de Verlichting, met een grote interesse voor de ideeën van Kant en Voltaire. Hij zet zich in voor meer democratische hervormingen in Pruisen, dat geregeerd wordt door een absolute monarchie. Van 1830 tot 1835 gaat Marx naar het Friedrich-Wilhelm Gymnasium in Trier. Deze school staat bekend als een liberaal broeinest en is het lokale, conservatieve bestuur een doorn in het oog. In 1832 vindt er daarom een politie-inval plaats en worden verschillende docenten ontslagen. In deze jaren krijgt hij ook een controversiële relatie (vanwege het verschil in klasse) met de vier jaar oudere Jenny von Westphalen, dochter van baron Ludwig von Westphalen, een liberale aristocraat die voor Marx een belangrijke leermeester is geweest.

1835

Op zeventienjarige leeftijd schrijft Marx zich als rechtenstudent in aan de Universiteit van Bonn. Daar gaat hij volledig op in het studentenleven, duelleert met een medestudent en belandt in de gevangenis wegens dronkenschap en verstering van de openbare orde. Op aandringen van zijn vader vertrekt hij na een jaar naar de serieuzere en hoger aangeschreven Universiteit van Berlijn, waar hij rechten en filosofie gaat studeren. Hier maakt hij kennis met de veelbesproken filosofie van de pas overleden Georg Hegel (1770-1831). Aanvankelijk moet hij weinig van diens ideeën hebben, maar dat verandert als hij in contact komt met de Jong-Hegelianen, een radicale groep studenten die de politieke, maatschappelijke en religieuze fundamenteën van hun tijd ter discussie stellen.

1841

In 1841 promoveert Marx, dan 22 jaar oud, aan de Universiteit van Jena op een filosofische studie. Maar vanwege zijn radicale ideeën zit een academische carrière er niet in. Marx besluit zich op de journalistiek te richten. In 1842 gaat hij aan de slag bij Die Rheinische Zeitung, een progressieve krant in Keulen, waarvan hij binnen de kortste tijd hoofdredacteur wordt. Hierin keert hij zich voor het eerst fel tegen repressie en de uitwassen van het kapitalisme. Slechts een jaar later wordt de krant al door het Pruisische regime verboden, na een zeer kritisch stuk over de Russische monarchie.

MEER LEZEN OVER MARX

- Een schat aan informatie over de werken en geschriften van en over Marx is te vinden op: www.marxists.org. Er is ook een Nederlandstalige (minder uitgebreide) versie: www.marxists.org/nederlands
- *Geschiedenis van het marxisme* (1980) van Leszek Kolakowski geldt nog altijd als standaardwerk over de theorieën van Marx en zijn volgelingen.
- Enkele recente biografieën die Marx nadrukkelijk in zijn tijd proberen te plaatsen:
Karl Marx: grootheid en illusie (2017), Gareth Stedman Jones
Karl Marx a nineteenth-century life (2013), Jonathan Sperber
Liefde en Kapitaal (2012), Mary Gabriel
Karl Marx: Een eigentijdse biografie (2010), Rolf Hosfeld

Jenny von Westphalen, de vrouw van Marx

Foto's Wikipedia

Friedrich Engels, Karl Marx en de drie dochters van Marx: Jennychen, Laura en Eleanor

1843

In 1843 trouwt Marx – inmiddels werkloos – met zijn jeugdliefde Jenny, met wie hij dan al zeven jaar verloofd is. Niet veel later vertrekken zij naar Parijs, dat dan het intellectuele centrum van Europa is. Alle democratische en socialistische denkers die ertoe doen lopen er rond. Marx ontmoet ze allemaal. Onder hen ook Friedrich Engels (1820-1895), zoon van een textielmagnaat, met wie hij een levenslange vriendschap sluit. Hier wordt hij definitief communist. In 1845 zet de Franse overheid op verzoek van de Pruisische koning Marx het land uit. Hij wijkt uit naar Brussel, eveneens een vrijplaats voor revolutionairen. Samen met Engels schrijft hij hier de *Duitse Ideologie*, volgens velen het boek waarin het concept van historisch materialisme het beste wordt uitgewerkt (zie hierover ook pagina 6 van deze Spanning).

1847

Eind 1847 beginnen Marx en Engels aan hun beroemdste werk: het Manifest van de Communistische Partij, kortweg Communistisch Manifest. Het is bedoeld als revolutionair politiek programma voor de pas opgerichte Bond van Communisten. Niet lang na het verschijnen van het manifest op 21 februari 1848, breken in verschillende Europese landen daadwerkelijk revoluties uit. Zo wordt in Frankrijk de monarchie omver geworpen en de Tweede Franse Republiek gevestigd. De Belgische regering besluit Marx vanwege de dreigende revolutie in Frankrijk het land uit te zetten. Na korte omzwervingen in Parijs en Keulen wijkt Marx in juni 1849 naar Londen uit, waar hij de rest van zijn leven als stateloos burger zal doorbrengen. De eerste jaren in Londen zijn erg moeilijk. Het gezin Marx leeft continu op het randje van de armoede. Vier van de zeven kinderen overlijden in deze periode. Veel inkomsten heeft Marx niet. Het gezin wordt hoofdzakelijk door Engels onderhouden. De loyaliteit van Engels gaat zelfs zover dat hij zich opwerpt als vader van een kind dat vermoedelijk door Marx bij zijn huishoudster verwekt is.

1859-1883

Na het uitblijven van de proletarische revolutie ziet Marx in dat meer kennis over de werking van het kapitalisme nodig is. Hij brengt veel tijd door in de leeszaal van het British Museum, waar hij de werken van belangrijke politieke economen, zoals Adam Smith en David Ricardo, bestudeert en becommentarieert, naast een enorme hoeveelheid economische data. In 1859 publiceert hij zijn eerste economische studie, *Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie*. Bedoeld als inleiding op wat zijn levenswerk moet worden: de serie werken over kapitaal. Uiteindelijk verschijnt tijdens Marx' leven alleen deel I van *Het Kapitaal*, in 1867. Deel II en III worden na zijn dood door Engels bewerkt en gepubliceerd. Politiek is Marx in zijn Londense jaren vooral actief in de Internationale Arbeidersassociatie, beter bekend als de Eerste Internationale, die in 1864 wordt opgericht. Marx wordt verkozen in de Algemene Raad en schrijft het beginselprogramma en de statuten van de beweging. Dat betekent echter niet dat zijn positie en ideeën onomstreden zijn. Hij krijgt het al snel aan de stok met de Russische anarchist Michail Bakoenin. En hoewel hij er op het congres in Den Haag in 1872 in slaagt om Bakoenin en zijn aanhangers uit de Internationale te zetten, komt de beweging deze scheuring niet meer te boven en wordt ze in 1876 opgeheven.

In de laatste jaren van zijn leven krijgt Marx aardig wat persoonlijke drama's te verwerken. Eerst overlijdt in 1881 zijn vrouw Jenny en begin 1883 ook nog eens zijn oudste dochter, Jennychen. Marx komt deze klap niet meer te boven en sterft op 14 maart 1883. Hij wordt drie dagen later begraven op Highgate Cemetery in Londen, waar zijn boezemvriend Engels diens grafrede besluit met de profetische woorden: "Zijn naam zal door de eeuwen heen voortleven, en zo ook zijn werk."

Een greep uit de boeken over Marx

FILOSOFIE VAN MARX

Tekst: Eduard van Scheltinga

Karl Marx begint zijn intellectuele carrière met filosofie. Hij groeit op terwijl de filosofie van Georg Hegel (1770-1831) dominant is op de Duitse universiteiten. De kern van Hegels filosofie is dat de geschiedenis geen vaststaande zaak is. De dingen blijven niet zoals ze zijn. De geschiedenis is een groot ontwikkelingsproces, dialectiek in jargon, dat zich voortbeweegt via het opheffen van tegenstellingen. Dat concept staat ook centraal bij Marx, maar op een heel andere manier dan bij Hegel.

Vaak wordt de abstracte beschrijving van de dialectiek platgeslagen tot een drieslag: een idee (these) komt in tegenspraak (antithese), en de clash daartussen resulteert in een nieuwe situatie (synthese). Die drieslag is oorspronkelijk door de filosoof Johann Fichte (1762–1814) genoteerd als beschrijving van een argumentatiestijl, maar werd door Hegel al bekritiseerd als te versimpeld. Toch helpt het om Hegel te begrijpen. Neem als voorbeeld vrijheid. We nemen, in Hegels termen, het abstracte idee vrijheid. Dat komt in tegenspraak met de beperkingen op vrijheid (eindige vrijheid) en die clash resulteert in de realisatie van vrijheid, zoals bijvoorbeeld in de Franse Revolutie.

Marx bekritiseert vooral de aanhangers van Hegel in zijn tijd, de Jong-Hegelianen. Hij neemt ze kwalijk dat zij ervan uitgaan dat ideeën de geschiedenis voortstuwten. In het voorwoord van *De Duitse Ideologie* schrijft Marx daarover gekscherend: “Er was eens een moedige man die er het denkbeeld op na hield, dat de mensen in het water slechts verdrinken omdat zij van het idee van de zwaartekracht bezeten waren. Als zij zich dit idee uit het hoofd zouden zetten, door haar tot bijgeloof, tot een religieuze voorstelling te verklaren bijvoorbeeld, dan zouden zij boven ieder verdrinkingsgevaar verheven

zijn. Zijn leven lang bestreed hij de illusie van de zwaartekracht, van de schadelijke gevolgen waarvan hem iedere statistiek nieuwe en talrijke bewijzen leverde. Deze moedige man was het type van de nieuwe revolutionaire filosofen in Duitsland.”

Bij Hegel is uiteindelijk alles een onderdeel van het Absolute Idee, zeg maar God, dat zich in de wereld manifesteert. Marx hekelde dit mystieke aan Hegels filosofie. Hij schrijft daarover in het voorwoord van *Het Kapitaal* in 1873: “De mystificatie, waaronder de dialectiek bij Hegel te lijden heeft, neemt geenszins weg dat hij de eerste was die volledig en bewust haar algemene bewegingsvormen uiteenzette. Zij staat bij hem op de kop. Men moet haar ondersteboven keren om in het mystieke hulsel de rationale kern te vinden.”

Grote ongelijkheid stond de ontwikkeling van de maatschappij in de weg

Volgens Marx is het namelijk niet zozeer de ontwikkeling van ideeën, maar de ontwikkeling van de materiële wereld die de geschiedenis voortstuwt. Om kennis over materiële zaken te krijgen, moeten we daar een dialectische analyse op toepassen. Dus: echte fabrieken, werkende mensen en maatschappijen analyseren. Dit verschil tussen Hegel en Marx is misschien wel Marx' grootste toevoeging aan de filosofie. Deze zienswijze wordt ook wel dialectisch en historisch materialisme genoemd, hoewel hij deze begrippen zelf niet gebruikt.

Het dialectisch en historisch materialisme is de toepassing van dialectiek op de geschiedenis vanuit een materialistisch oogpunt. Marx

onderzoekt de materiële tegenstellingen die zich in maatschappijen historisch ontwikkelen en richt zich daarbij sterk op de economie. Daarin onderscheidt hij productiekrachten en productieverhoudingen. De productiekrachten zijn de productieve vermogens van een maatschappij: zoals gereedschappen, machines en arbeidskracht. Productieverhoudingen zijn de sociale verbanden die mensen onderling en ten opzichte van de productiemiddelen hebben. Wel of geen productiemiddelen in beheer hebben bepaalt de klassenverhoudingen: grofweg tussen kapitalisten en arbeiders.

De productiekrachten ontwikkelen zich met name doordat de technologie verder ontwikkeld wordt. Denk aan de uitvinding van landbouwwerktuigen, de stoommachine of recenter de computertechnologie. Marx constateert dat op verschillende momenten in de geschiedenis de productieverhoudingen een rem zijn op de ontwikkeling van de productiekracht. In zijn tijd leidde industriële technologie tot grote fabrieken in de handen van kapitalisten, waar werkers zich moesten aanbieden om in hun levensonderhoud te voorzien. Daardoor ontstond een grote ongelijkheid tussen kapitalisten en arbeiders die de ontwikkeling van de maatschappij in de weg stond. Op zo'n moment in de geschiedenis is er een voedingsbodempunt voor een klassenstrijd die de productieverhoudingen verandert: een maatschappelijke omwenteling.

Deze omwentelingen van de maatschappij installeren opeenvolgend nieuwe dominante productiewijzen. Zo onderscheidt Marx grofweg achtereenvolgend de antieke maatschappij, de feodale maatschappij en de kapitalistische maatschappij. Marx stelt dat de geschiedenis niet is afgelopen en ook de kapitalistische maatschappij in een dialectisch proces omgewenteld zal worden. Wat dan volgt noemt hij communisme.

MARX OVER KAPITALISME

Tekst: Eduard van Scheltinga

Geert Reuten heeft veel over het werk van Marx geschreven, zoals *De Kleine Marx*, een lezenswaardige introductie tot Marx' economische analyses. Daarin bespreekt hij de relevante onderdelen van Marx' werk voor onze tijd. Hoewel in 150 jaar tijd veel is veranderd, zijn volgens Reuten een aantal centrale inzichten van Marx overeind gebleven.

Karl Marx was filosoof, socioloog, politiek activist en de grondlegger van een politieke en economisch zienswijze die zijn naam draagt. De veelvoud aan onderwerpen die hij bespreekt en zijn negentiende-eeuwse taalgebruik maken hem niet makkelijk leesbaar. Met econoom en Marxkenner Geert Reuten bespreek ik hoe Marx het kapitalisme van zijn tijd begrijpt. We brengen het ruim 2000 pagina's tellende magnum opus, *Het Kapitaal*, terug tot een aantal centrale begrippen.

WERKERS MAKEN DE WINSTEN

Dat werkers de winst maken was eigenlijk geen nieuw inzicht in Marx' tijd. Ook de klassieke econoom die bekendstaat om zijn idee van de onzichtbare hand, Adam Smith, zag al in dat arbeiders de winst maken. Karl Marx was wel de eerste die analyseerde hoe dat in zijn werk gaat binnen het kapitalisme. Ook was hij de eerste die beschreef hoe technologische ontwikkelingen daarop van invloed zijn.

Hij keek naar wat er in het productieproces gebeurt. In zijn tijd, de negentiende eeuw, betekende dat onderzoeken wat er eigenlijk in fabrieken gebeurt. Het product dat arbeiders daar maken, is meer waard dan het loon dat ze krijgen. Voor het verschil daartussen bedacht Marx de term meerwaarde. Dat deel van de geproduceerde waarde wordt door de eigenaar van de fabriek toegeëigend. "Een deel daarvan wordt weer teruggenomen als nieuw kapitaal. Een van de belangrijke stellingen van Marx

is dus dat uiteindelijk kapitaal geproduceerd wordt door arbeid. Het is heel wrang dat wat arbeid zelf produceert, kapitaal, tegelijkertijd gebruikt wordt om arbeid in toom te houden", zo stelt Geert Reuten vast.

Maar stel je nu eens een fabriek voor waar schoenen worden gemaakt. Op een dag besluit de baas om betere machines te gebruiken, waardoor met dezelfde mensen meer schoenen kunnen worden gemaakt. Dan gaat de winst omhoog, maar de schoenmakers hebben daar niet voor gezorgd. Heeft de baas dat dan niet gedaan met de aanschaf van nieuwe machines?

"We moeten niet vergeten dat technieken ook het product van arbeid zijn. Sociale arbeid waaraan verschillende werkers verschillende onderdelen bijdragen", zegt Geert Reuten. "Er wordt vaak gedacht dat nieuwe technieken in bedrijven te danken zijn aan de vindingrijkheid van de baas en het management. Maar wie heeft uiteindelijk die nieuwe machines bedacht en gemaakt? Dat zijn veelal de werkers in loondienst. Zo stelt Marx als een van de eersten."

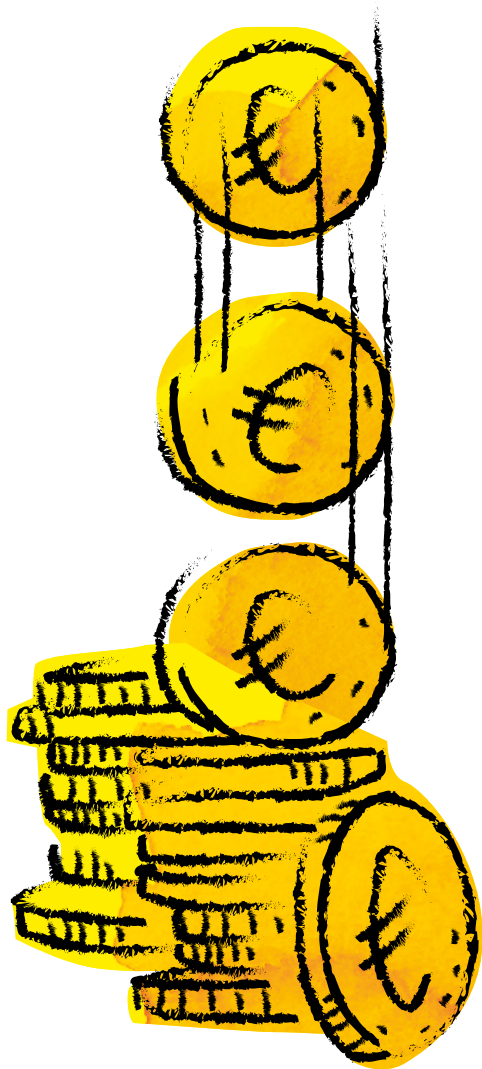
xHet is een belangrijk inzicht van Marx. Zeker in een tijd waarin kapitaalbezitters veel meer worden gewaardeerd dan de mensen die het werk doen. We hebben onze welvaart niet te danken aan een kleine groep mensen die haar kapitaal steeds maar vergroot door het werk van anderen toe te eigenen, maar aan de werkers.

KAPITAALACCUMULATIE

Wereldwijd gaat de armste 50 procent er weliswaar wat op vooruit, maar de rijkste 1 procent wordt vele malen sneller rijk. Om nog maar te zwijgen over de rijkdom die zich bij de grootste multinationals concentreert. Om een voorbeeld te noemen: Apple is net door de grens van 1000 miljard dollar aan beurswaarde gegaan. Terwijl het besteedbaar inkomen van huishoudens in de ontwikkelde landen al een tijd daalt, groeit de ongelijkheid. Volgens Marx is dat geen toeval. Het is een inherente eigenschap van het kapitalisme als het op zijn beloop wordt gelaten.

Als je het woord "kapitaal" hoort, denk je al snel aan een grote som geld. We zeggen niet voor niets dat iets kapitaal-

len kost. Maar bij Marx staat kapitaal niet zonder meer gelijk aan een grote som geld. Kapitaal vertegenwoordigt waarde die telkens weer opnieuw geïnvesteerd wordt om te groeien.

Kapitaal wordt geïnvesteerd in machines, grondstoffen en arbeid om producten te maken die met winst worden verkocht. Het kapitaal is dan gegroeid, zodat er weer meer te investeren is om nog meer winst te maken. En zo heb je een cirkeltje. Kapitaal wordt telkens geïnvesteerd om er meer kapitaal van te maken. Marx noemt dit proces kapitaalaccumulatie. Daarover schrijft Geert Reuten in *De Kleine Marx*, hier en daar de grote Marx citerend: “De bedrijfseigenaren hebben profijt van het kapitalistisch systeem en zijn er een aandrijfwieltje van, maar tegelij-

kertijd zijn zij eraan onderworpen. De kapitalistische productie dwingt tot een onafgebroken vergroting van het in een industrieel bedrijf geïnvesteerde kapitaal. “De concurrentie dwingt hem zijn kapitaal voortdurend te vergroten om het in stand te kunnen houden, en hij kan het alleen maar vergroten door een steeds toenemende accumulatie.” Maar tegelijkertijd resulteert dit in de “uitdijende directe en indirecte heerschappij van de kapitalisten.”

KAPITALISME HEEFT CRISES NODIG OM DOOR TE GROEIEN

Het proces van kapitaalaccumulatie gaat niet altijd zonder meer door. We zien van tijd tot tijd crises optreden. Wat heeft Marx daarover geschreven? “Karl Marx was de eerste econoom die enige regelmaat in crises zag. In zijn tijd, de negentiende eeuw, was dat een cyclus van ongeveer 10 jaar. Dat is een grote verdienste van Marx. Dat zeg ik niet alleen. Ook de grote conjunctuureconoom van de twintigste eeuw, Joseph Schumpeter, die je toch zeker niet op socialistische ideeën kunt betrappen, roemt Marx voor zijn analyse van crises.”

Marx laat zien dat het opeenvolgen van economisch goede en slechte tijden niet willekeurig is. Er zitten patronen in die voortkomen uit de werking van het kapitalisme. “De kapitalistische productie is winst gedreven. Er wordt immers geïnvesteerd om winst te maken. Je kunt zeggen dat dit steeds weer doorschiet. Marx noemt dat de overaccumulatie van kapitaal.”

Reuten beschrijft dat als het economisch goed gaat, in de hoogconjunctuur, de winsten weliswaar stijgen, maar het rendement dat op de investeringen gehaald wordt uiteindelijk daalt. Marx noemt dit de “tendentiele daling van de winstvoet”. Dit fenomeen treedt op door de voortgaande technologische ontwikkelingen. Er is in de economie altijd wel een bedrijf dat nieuwe technieken toepast in de productie, waardoor de arbeidsproductiviteit stijgt. Dat bedrijf kan daardoor de prijzen van zijn producten verlagen. Om niet achter te blijven zijn andere bedrijven gedwongen om eveneens de nieuwe techniek toe te passen. Daardoor kunnen ook zij voor

dezelfde lage prijs produceren. Maar als alle bedrijven de producten voor dezelfde lage prijs aanbieden, dan is er in totaal minder winst per investering te maken.

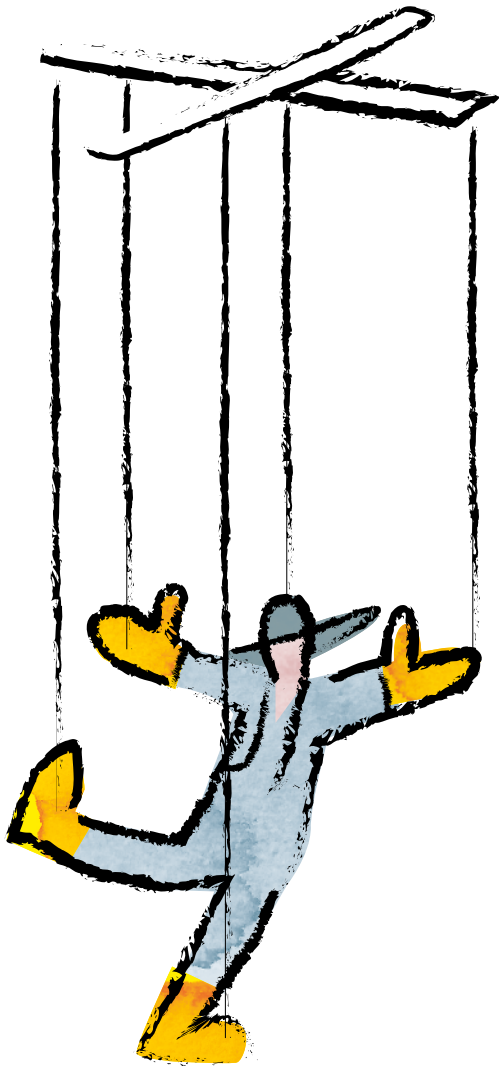
“Er wordt daarom steeds meer kapitaal geïnvesteerd om toch rendement op de investeringen te behalen. De totale productiecapaciteit groeit daardoor, totdat er een crisis ontstaat. Op dat moment is de productiecapaciteit groter dan de afzet – er ontstaat dus overcapaciteit. Het gevolg is een recessie, of laagconjunctuur, waarin het tegenovergestelde gebeurt. In die periode dalen de winsten, maar stijgt het rendement op investeringen weer. Aan de ene kant gebeurt dan wat tegenwoordig herstructurering van kapitaal wordt genoemd. Er wordt kapitaal vernietigd door faillissementen, fusies en overnames. Productiebedrijven sluiten en kleine ondernemers gaan failliet. Aan de andere kant stijgt de werkloosheid enorm, waardoor er een grote druk op de lonen ontstaat. Dat allemaal samen legt de basis voor een periode waarin de winsten weer kunnen stijgen.”

De crisis is als het ware een ventiel waaruit een te grote druk ontsnapt, waarna de economie zich opnieuw op kan blazen. Maar uiteindelijk zal het rendement ook weer dalen en zo beweegt de economie zich in golven voort.

HET RESERVELEGER: WERKLOOSHEID

Toen Karl Marx onderzoek deed naar het kapitalisme van zijn tijd bestond het woord werkloosheid nog niet. Voor mensen zonder werk muntte hij de term “reserveleger van arbeiders”. Mensen die klaarstonden als anderen het werk niet deden, of een hoger loon eisten. En zodra ze niet meer nodig waren, werden ze net zo hard weer gedegradeerd tot een bestaan in het reserveleger. Hij beschrijft hoe de lonen worden gedrukt door het reserveleger. Is er behalve de woordkeus sindsdien iets veranderd?

“Het wrange van het kapitalisme is dat het werkloosheid nodig heeft. Alle politici zeggen dat ze de werkloosheid omlaag proberen te krijgen. Maar zodra we een werkloosheidspercentage van zo’n 2 à 3 procent hebben, spreken

ze opeens over krapte op de arbeidsmarkt en schreeuwen de werkgeversorganisaties dat het zo niet langer kan. Het is logisch dat ze dat roepen, want zodra de werkloosheid omslaat in arbeidskrapte gaan de lonen omhoog, maar de winsten omlaag. Feitelijk claimen werkers dan een stuk van hun arbeidsproductiviteitsstijging terug. Het kapitalisme kan dus niet zonder werkloosheid, omdat het anders ten koste van de winsten gaat. Dat is heel wrang.”

“In de laatste recessie moesten heel veel mensen een paar procenten inleveren. Maar degenen die echt moesten inleveren waren de mensen die hun baan verloren. Het is ver-

schrikkelijk als dat gebeurt. Het heeft niet alleen betrekking op jou, maar ook op je kinderen. Je raakt je inkomen kwijt, je eventuele vermogen, je waardigheid. Dat draag je je hele leven met je mee. Werkloosheid is de gesel en gezel van het kapitalisme.”

GELD IN HET KAPITALISME

Uiteindelijk moet je toch geld hebben om te leven. En veruit de meeste mensen moeten daaraan zien te komen door te werken. Als ik Geert Reuten vraag hoe Marx de rol van geld in het kapitalisme ziet, begint hij opeens over kunst. “Wat vind je van dat schilderij?”, vraagt hij me. “Dat is een mooi schilderij zeg, dat zal je wel wat gekost hebben”, antwoord ik hem. “Dit is nou precies een voorbeeld van wat Marx te zeggen heeft over geld.” Ik kijk hem vragend aan. Reuten vertelt dat volgens Marx de dingen een gebruikswaarde hebben: een kopje gebruik je om uit te drinken, een telefoon om mee te bellen, et cetera. Daarnaast hebben ze ook een geldwaarde. Aan vrijwel alle producten is een prijskaartje te hangen.

“Op zich is het niet verkeerd dat dingen ook een geldwaarde hebben”, zegt Geert Reuten. “Orthodoxe economen, zeg maar de huidige mainstream-economen, stellen dat geld alleen maar een handig neutraal ruilmiddel is. Als de een schoenen maakt en de ander telefoons, heb je iets anders nodig om de spullen uit te wisselen en dat is geld. Toch is dat niet het hele verhaal. Marx laat zien dat de geldwaarde van de dingen helemaal niet zo onschuldig is. De geldwaarde domineert in de kapitalistische productie. Als een bedrijf schoenen zou maken vanwege de gebruikswaarde, dan is het bedrijf snel klaar. Namelijk als alle werkers schoenen hebben. Het product is dus niet waar het om gaat, het draait uiteindelijk om geld.”

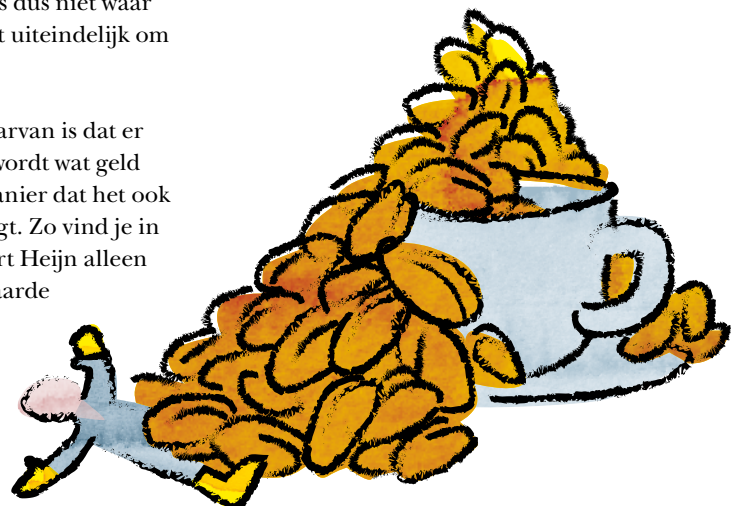
“Een consequentie daarvan is dat er alleen geproduceerd wordt wat geld oplevert en op zo’n manier dat het ook geld in het laatje brengt. Zo vind je in de schappen van Albert Heijn alleen dingen die een geldwaarde hebben. We hebben keuzevrijheid, voor zover er winst op gemaakt kan

worden.” Het is dit verschil tussen gebruikswaarde en geldwaarde waardoor medicijnen voor ziekten die alleen in ontwikkelingslanden voorkomen niet op de markt worden gebracht. De geldwaarde van die medicijnen is laag: de mensen daar kunnen ze simpelweg niet betalen. Terwijl de gebruikswaarde enorm groot is.

REVIVAL

Het zijn deze ideeën die opnieuw weerklank vinden. Dat blijkt wel uit de opkomst van Bernie Sanders en Jeremy Corbyn. Het lijkt wel alsof de grote financiële crisis van 2008 het gedachtegoed van Karl Marx heeft gerehabiliteerd. Was marxist tien jaar geleden nog een scheldwoord, vandaag de dag schrijven gerespecteerde denkers, zoals Irene van Staveren en Ewald Engelen, in mainstream kranten over hem. Uiteindelijk stortte de wereld na 2008 niet in. Maar het risico daarop kwam wel bloot te liggen. Net als de grote ideeënarmoede over de alternatieven die tot een betere wereld kunnen leiden.

Mijn generatie (ik ben van 1991) groeide op in een neoliberal tijdperk. De markt zou onze welvaart regelen en de economie zou telkens weer in evenwicht komen. In 2008 bleek dat allemaal niet te kloppen. Het is niet gek dat mensen op zo’n moment dominante ideeën bevragen en terzijde schuiven als ze niet voldoen. Waarna de weg vrij is om op zoek te gaan naar ideeën en concepten die wel helpen om de wereld om ons heen te verklaren. Nieuwe omstandigheden kunnen oude ideeën weer relevant maken, ook al zijn ze 150 jaar oud. Karl Marx zegt meer over onze tijd dan Milton Friedman.

HET COMMUNISTISCH MANIFEST IN DE 21^E EEUW

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Wikimedia

Het 170 jaar oude Communistisch Manifest is nog altijd lezenswaardig en verrassend actueel. In slechts zo'n 30 pagina's geven Marx en Engels een samenhangende analyse van hun tijd vol economische, politieke, en technologische veranderingen. Ze klagen aan en bieden handvatten om wat te doen aan de ellendige omstandigheden van arbeiders.

Met het Communistisch Manifest ontwaarden Karl Marx en Friedrich Engels het spook van het communisme. Een beweging die streed voor een betere wereld. Het is een ongelooflijk rijke tekst met een enorme historische betekenis. En dan te bedenken dat Marx en Engels respectievelijk 30 en 28 waren toen ze het schreven. Hun jeugdig enthousiasme heeft een groot stempel op de geschiedenis gedrukt.

De titel van het manifest maakt het verleidelijk om het met de verschrikkingen van de Sovjet-Unie in verband te brengen. Maar daarmee zouden Marx en Engels ernstig tekortgedaan worden. Het manifest moet gelezen worden in het besef dat het in 1847 geschreven en in 1848 gepubliceerd is.

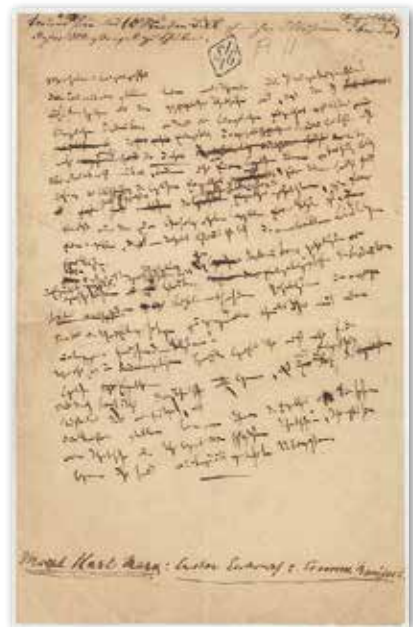
Over het waarom van het woord 'communisch' in de titel schrijft Friedrich Engels in 1890 in het voorwoord van een nieuwe vertaling: "Toen het uitkwam, konden we het niet een socialistisch manifest noemen. Onder socialisten verstond men in 1847 twee soorten mensen. Enerzijds de aanhangers van verschillende utopische systemen [het 'utopische socialisme', -red.]. (...) Anderzijds de meest uiteenlopende sociale kwakzalvers, die met behulp van verscheidene wondermiddelen en allerlei lapwerk de maatschappelijke misstanden uit de weg wilden ruimen, zonder het kapitaal en de bedrijfs-winsten ook maar een centje pijn te bezorgen." Kortom: "In 1847 was het

socialisme dus een bourgeois-beweging, het communisme een arbeidersbeweging." Net zoals alle woorden, veranderen 'communisme' en 'socialisme' in de loop van de geschiedenis van betekenis. Aan de titel van het manifest kun je dus niet ontlenuen of Marx en Engels zich nauwer verwant zouden voelen met de 'communist' Vladimir Lenin, of met de 'socialdemocraat' Pieter Jelles Troelstra.

REVOLUTIE

Marx en Engels schrijven met het manifest een samenhangende aanklacht tegen de almaar toenemende dominantie van de factor 'kapitaal' ten koste van de factor 'arbeid', kortom: tegen het kapitalisme. Ze stellen dat de kracht van het kapitalisme is dat het revolutionair is. Het neemt de hele maatschappij op de schop. Marx en Engels schrijven: "De voortdurende ingrijpende verandering van de productie, het ononderbroken aan het wankelen brengen van alle maatschappelijke toestanden en ten slotte de eeuwige onzekerheid en beweging kenmerken bij uitstek het tijdperk van de bourgeoisie [het kapitalisme, -red.]." Continu is het in beweging. Je kunt niet zomaar wat berekeningen maken op basis van Marx' geschriften om te bepalen wanneer het kapitalisme ten einde komt. Elke tijd vergt zijn actuele analyse van het kapitalisme.

De voortgaande technologische ontwikkeling maakt dat de productiviteit steeds verder verhoogd kan worden door nieuwe technieken toe te passen. Zo kunnen we met minder uren werken toch meer waarde toevoegen aan een product. In Marx' tijd was een belangrijk voorbeeld daarvan de stoommachine in de fabriek. Het werk werd productiever, maar bepaald niet leuker: "Hij [de werker, -red.] is niet meer dan een accessoire van de machine, waarvan alleen de eenvoudigste, eentonigste

Enig overgebleven pagina van het manuscript van Het Communistisch Manifest.

en makkelijkst leerbare handeling wordt verwacht." Voor veel mensen anno 2018 is dat nog steeds een dagelijkse realiteit.

KAPITAAL EN TECHNOLOGIE

De toepassing van computertechnologie op het werk is een enorme verandering van de afgelopen jaren. Enerzijds nemen computers ons veel werk uit handen en maken zij het werk een stuk productiever. Anderzijds zorgen zij ook voor meer administratief werk. Eigenlijk gaan alle banen steeds meer op elkaar lijken: we staren allemaal naar een scherm in een kantoor. Zelfs de schepen in de Rotterdamse haven worden gelost vanachter een computerscherm. Marx en Engels schrijven daarover: "De belangen en de levensomstandigheden binnen het proletariaat [de werkersklassen, -red.] gaan steeds meer op elkaar lijken, omdat de

machines de verschillen in de arbeid hoe langer hoe meer wegwissen en het loon vrijwel overal terugdringen tot hetzelfde lage niveau.” En inderdaad: ook het besteedbaar inkomen daalt voor de grootste groep werkers.

In de tijd van het Communistisch Manifest werden de omstandigheden van grote groepen werkers vergelijkbaar en daarmee ook hun belangen. Arbeiders kwamen als klasse tegenover de mensen voor wie zij werken te staan. “De klasse van de moderne arbeiders, die alleen leven als ze werk vinden, en die alleen werk vinden als hun arbeid het kapitaal vermeerderd. Deze arbeiders, die zich ‘per stuk’ moeten verkopen, zijn een waar als elk ander handelsartikel; vandaar dat ze evengoed onderhevig zijn aan alle grillen van de concurrentie, aan alle schommelingen van de markt.”

Dat doet denken aan de Uber-taxichauffeurs, of aan de Deliveroo-bezorgers die als zzp’er op hun eigen fiets door de stad sjezen met eten. Het vaste contract en het algemeen verbindend verklaren van de cao zijn lange tijd een rem op loonconcurrentie onder werkers geweest. De laatste dertig jaar neemt echter het aantal mensen flink toe dat als zzp’er werkt of een contract heeft dat de baas zo op kan zeggen. Lees het Communistisch Manifest en zie: we rennen niet vooruit maar achteruit, richting de negentiende eeuw. Arbeiders zijn een verhandelbaar goed geworden, die onderling maximaal moeten concurreren om werk, zodat ze in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Het resultaat is dat kapitalisten hun kapitaal vergroten, terwijl het loon van hun werkers daalt.

NATIONAAL EN INTERNATIONAAL

“Proletariërs aller landen, verenigt u!” Misschien is dit wel de bekendste zin uit het Communistisch Manifest. Een zin die door Marx in de praktijk werd gebracht met zijn werk voor de International Workingmen’s Association, ook wel bekend als de Eerste Internationale. Vaak wordt de zin aangehaald om internationale solidariteit te bepleiten. Maar net als toen worden deze vrome woorden zelden door daden gevolgd. Dat is ook moeilijk. De leefwerelden van mensen op verschillende plekken op aarde zijn

niet overal hetzelfde. Daarnaast moeten we vaststellen dat solidariteit vaak omgekeerd evenredig is met fysieke afstand. Marx en Engels wisten dat destijds ook wel. De oproep moet dan ook vooral duidelijk maken dat de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid belangrijker en doorslaggevend is dan de, al dan niet vermeende of opgeklopte, belangentegenstelling tussen landen. Socialisme in plaats van nationalisme dus.

Eigenlijk gaan alle banen steeds meer op elkaar lijken: we staren allemaal naar een schermje in een kantoor

Het uiteindelijke doel is universeel: emancipatie van de werkende klasse. Maar wat er precies te doen staat en welke strategie gevolgd moet worden, verschilt per land. “De strijd van het proletariaat tegen de bourgeoisie is – niet wat de inhoud, maar wat de vorm betreft – in eerste instantie een nationale strijd. Het proletariaat van elk land moet natuurlijk eerst afrekenen met zijn eigen bourgeoisie.” En verder: “Doordat het proletariaat eerst de politieke heerschappij moet veroveren, zich tot nationale klasse moet verheffen en zichzelf als natie moet constitueren, is het nog nationaal.”

EEN BEWEGING OM TE WINNEN

Soms zou je denken: bedrijfseigenaren hebben de strategie uit het Communistisch Manifest beter begrepen dan werkers. De organisatiegraad van mensen die het in bedrijven voor het zeggen hebben is namelijk heel groot. Negentig procent van de bedrijfsbazen is verenigd in organisaties zoals VNO-NCW, MKB en LTO. Van de werkers is daarentegen slechts twintig procent lid van een vakbond. De organisatiegraad van werkers is al een aantal jaar aan het dalen en dat wordt door verschillende onderzoekers in verband gebracht met het steeds lagere besteedbaar inkomen. Ook de individualisering van de maatschappij heeft daar zeker toe bijgedragen. Marx en Engels ondervonden in hun

tijd al dat het organiseren van werkers niet zonder slag of stoot gaat. Hoewel arbeiders een gemeenschappelijk belang hebben, concurreren ze ook onderling. “Deze organisatie van de proletariërs als klasse, en daardoor als politieke partij, wordt elk ogenblik weer opgeblazen door de concurrentie onder de arbeiders zelf. Maar ze verrijst telkens opnieuw – sterker, hechter en machtiger. Ze dwingt de erkenning af van de afzonderlijke

belangen van de arbeiders in de vorm van wetten, doordat ze gebruikmaakt van de onderlinge verdeeldheid van de bourgeoisie. Zie bijvoorbeeld de tienurenwet [in Engeland, –red.]”

Deze strategie heeft zich keer op keer bewezen. Want sindsdien hebben werkers onder andere de 8-urige werkdag, vakantiedagen, het minimumloon, cao’s, en sociale wetten afgedwongen door zich te verenigen. Maar veel sociale verworvenheden staan de laatste dertig jaar onder druk. Het verdedigen van de sociale rechten is dan ook in het belang van de sociale vooruitgang.

Het Communistisch Manifest maakt duidelijk dat alleen het verdedigen van sociale rechten niet genoeg is. Uiteindelijk is vrijheid de inzet. Marx en Engels schrijven over hun doel: “De oude burgerlijke samenleving met haar klassen en klassentegenstellingen wordt opgevolgd door een associatie waarin de vrije ontwikkeling van een ieder voorwaarde is voor de vrije ontwikkeling van allen.” En tot slot: “De proletariërs hebben daarmee niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen.”

Voor de citaten uit dit artikel is de vertaling van Hans Driessen uit 2015 gebruikt.

MARX' KOMPANEN MET EEN IDEE DE WERELD VERANDEREN

Tekst: Tijmen Lucie

Zonder het vuur van een aantal jonge intellectuelen, hadden Marx' ideeën zich niet zo snel en met zoveel revolutionaire kracht over Europa kunnen verspreiden. "Zij noemden zichzelf de school van het marxisme", vertelt geschiedkundige Christina Morina. Zo veranderde Marx in marxisme.

Christina Morina groeide op in de DDR, in Frankfurt aan de Oder, vlak bij de Poolse grens. Zij was 13 toen de Muur viel. Zelf zegt zij over haar jeugd: "Ik ben opgegroeid in een omgeving waarin het socialisme realiteit was. De beeltenis van Marx was overal aanwezig. Wel heb ik altijd een kritische blik gehad op de DDR, omdat mijn familie in tweeën gesplitst was door de Duitse deling." Toch heeft haar achtergrond naar eigen zeggen slechts indirect een rol gespeeld bij haar wetenschappelijk onderzoek. "Het was vooral nieuwsgierigheid naar hoe zo'n idee zo machtig kon worden, omdat het marxisme niet alleen op basis van dwang realiteit werd, maar ook omdat heel veel mensen er achter stonden en ervoor gevochten hebben. Ik vond het interessant om te zien hoe dat engagement van de eerste marxistische intellectuelen er uitzag, hoe zij zich verhielden tot de sociale werkelijkheid en hoe ze deze constant wilden veranderen en verbeteren."

› **Waarom is de titel van uw boek 'De uitvinding van het marxisme'?**
"Pas aan het einde van mijn onderzoek werd mij écht duidelijk wat de essentie van mijn verhaal is. Namelijk dat een groep mensen die je als generatie kunt beschouwen, over

grenzen heen en in meerdere talen, vaak in nauw onderling contact, nog tijdens Marx' leven aan de verspreiding en popularisering van zijn ideeën werkte. Waarbij je duidelijk kunt zien hoe Marx in marxisme verandert. Ik heb de titel mede ontleend aan een beroemde biografie over Friedrich Engels met de ondertitel *De man die het marxisme uitvond*. Mijn verhaal is dat het niet alleen Engels was, maar een groep revolutionairen. Het was een project van geëngageerde intellectuelen die echt wisten wat ze wilden en, door de sociale kwestie als politiek project op te voeren, politieke macht nastreefden. Marx leende zich daar als denker en activist het beste voor."

› **Waarom deze negen marxisten?**

Wat bond hen?

"Als je de boeken erbij pakt van de degenen die over de geschiedenis van het marxisme hebben geschreven, dan duiken altijd voor elk land dezelfde namen op. Meestal heb je dan een radicaal tegenover een hervormer, een orthodox tegenover een moderaat. Guesde versus Jaurès in Frankrijk, Kautsky versus Bernstein in Duitsland. Ik wilde de eerste generatie marxisten onderzoeken, en dan bedoel ik met generatie niet wanneer

ze geboren zijn, maar wie als eersten Marx gelezen, vertaald, en gepopulariseerd hebben. Om een Europees perspectief te krijgen, heb ik gekozen voor marxisten uit Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk en Rusland. Er waren er natuurlijk meer, maar die vielen af omdat ze bijvoorbeeld te jong waren, of geen marxist maar anarchist of syndicalist. Het is een combinatie geworden van de canon met degenen die Marx als eersten actief in de praktijk brachten."

› **Welke rol speelde Friedrich Engels bij de uitvinding van het marxisme?**

"Een heel belangrijke. Zoals Marx zonder Engels niet denkbaar is, zo is het marxisme zonder Engels ook niet denkbaar. Na Marx' dood heeft Engels nog twaalf jaar geleefd en hij is voor heel veel van mijn protagonisten een belangrijk persoon geweest. Hij was een soort vaderfiguur, adviseur, geldgever, netwerker en pr-man ineen. Engels heeft constant in verbinding gestaan met veel van de protagonisten, met Kautsky en Adler was hij zelfs bevriend. Hij was degene die Marx het beste kende en die ook in staat was om het werk van Marx – dat soms slordig en vaak chaotisch en incompleet was – te stroomlijnen. Daarvoor heeft hij, vooral na zijn dood, veel kritiek gekregen. Sommigen claimen dat Marx veel complexer en minder deterministisch was. Daarbij wordt altijd vergeten dat veel van wat Engels schreef, nog tijdens Marx' leven verscheen én diens goedkeuring kreeg. Engels was de betere pr-man, polemist ook. Hij had bovendien een innemender persoonlijkheid dan Marx. Hij kende de fabrieken en het echte leven van arbeiders. Marx heeft veel aan zijn inzichten gehad en Engels heeft op zijn beurt weer veel kennis doorgegeven aan de jongere generatie. Hij werkte zelfs mee aan partijprogramma's en heeft tot aan zijn dood een actieve rol gespeeld in

In *Die Erfindung des Marxismus: Wie eine Idee die Welt eroberte* (De uitvinding van het marxisme: Hoe een idee de wereld veroverde) beschrijft zij hoe negen maatschappelijk betrokken intellectuelen uit verschillende Europese landen Marx' ideeën vormgaven en door Europa verspreidden. Mede dankzij hun inspanningen kon een theorie die de sociale werkelijkheid binnen het kapitalisme beschreef, uitgroeien tot een (staats)ideologie die in de twintigste eeuw de wereld veranderde.

Foto: Thomas Gebauer®

Christina Morina (1976) is wetenschappelijk medewerker bij het Duitsland Instituut in Amsterdam. Zij studeerde geschiedenis, journalistiek en politicologie aan de universiteiten van Leipzig, Ohio en Maryland. Zij promoveerde op een onderzoek naar de ervaringen van politici die in de Tweede Wereldoorlog aan het Oostfront hadden gevochten en daar na de oorlog als politici over geschreven en gesproken hebben: *Legacies of Stalingrad: Remembering the Eastern Front War in Germany since 1945* (2011).

het opbouwen van een internationale politieke beweging. Eigenlijk is hij de tiende politieke metafiguur, die door het hele boek heenloopt.”

› **Wat trok de negen protagonisten aan in het werk van Marx?**

“De grootste verrassing voor mij was dat de aantrekkingskracht van het marxisme in het begin niet zozeer zat in de belofte die het met zich meedroeg, in de communistische utopie, maar eerder in het inzicht en de claim dat je het heden kunt begrijpen door het verleden te bestuderen. Dat je op wetenschappelijke basis de wetten van de maatschappij kunt onthullen, net als de wetten van de natuur. Ze geloofden met Marx dat als je het heden kunt verklaren, je de toekomst naar jouw beeld kunt vormen en dat dan de belofte om de hoek komt kijken. Maar dat laatste leefde bij de eerste generatie marxisten minder dan de wil om het heden te verklaren, om duidelijk te maken hoe de reële,

dus ‘materiële’ machtsverhoudingen zijn. Hen sprak vooral het rationale in het werk van Marx aan. En het zelfbewuste, het overtuigd zijn van het eigen gelijk. Pas in de twintigste eeuw, wanneer andere factoren als oorlog en fascisme een rol gaan spelen, wordt marxisme als utopie belangrijker.’

› **Hoe hebben zij het marxisme vormgegeven?**

“Hun activisme kwam niet zozeer tot uiting via politieke functies als partijvoorzitter of parlementariër, maar vooral via publicaties. Zij zagen zich als leerlingen van Marx en stelden zich tot doel om zijn ideeën in de praktijk te brengen. Zij noemden zichzelf ook ‘de school van het marxisme’. In de briefwisseling tussen Engels, Kautsky en Bernstein lees je de ontstaansgeschiedenis van het marxisme als politieke ideologie begin 1880 duidelijk terug. Dat was een heel bewust proces. Ze richtten kranten op, schreven partijprogramma’s, vertaalden Marx in hun eigen taal en legden zijn werk op een eenvoudige manier uit.”

› **Hoe verhielden zij zich tot de arbeidersklasse?**

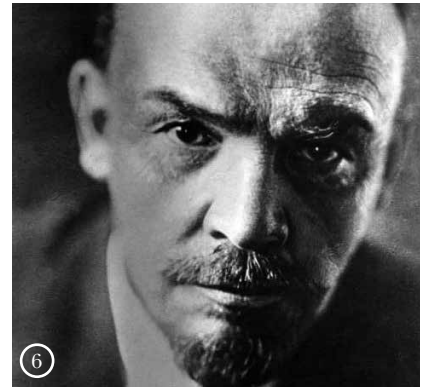
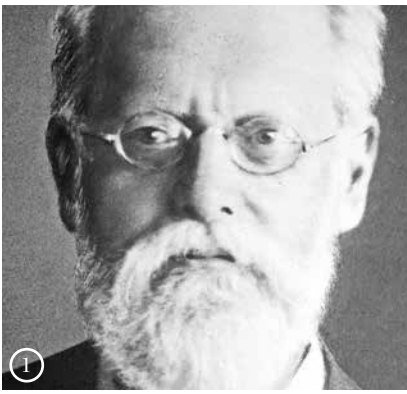
“Heel verschillend. De meesten waren in de eerste plaats wetenschapper. Ze gingen niet zo graag naar een fabriek of naar een achterbuurt om daar met arbeiders te spreken over hun werk- of leefomstandigheden. Alleen Adler, Bernstein en Jaurès hadden werkelijke interesse in het armzalige leven van gewone arbeiders. Zij wilden echt naar hen luisteren en met hen praten. Dat was bijzonder, want meestal werd er over arbeiders gesproken en niet met hen. Het meest sprekende voorbeeld was Adler. Als arts behandelde hij ook arme mensen, zonder daar geld voor te vragen. En in zijn krant *die Gleichheit* schreef hij undercoverreportages over de fabrieksarbeiders in Wenen, waar de omstandigheden verschrikkelijk waren. Maar hij schreef er niet alleen over, hij probeerde er met zijn sociaaldemocratische arbeiderspartij ook echt wat aan te doen. Hij geloofde niet in revolutie, maar in evolutie. Dat je met een georganiseerde arbeiderspartij stap voor stap verbetering en verandering af kunt dwingen. Bernstein was ook iemand die in Londen heel open met arbeiders ging praten en altijd bereid was om het

partijprogramma aan te passen aan de behoeften van de arbeiders. Voor met name de radicalen gold dat minder. Kautsky had bijvoorbeeld helemaal geen contact met arbeiders, maar claimde wel altijd dat hij wist wat goed voor hen was. Ook Lenin en Rosa Luxemburg stonden afstandelijk tegenover arbeiders en redeneerden meer van bovenaf. Je kunt dus zeggen dat ze heel verschillende types waren, die wel allemaal dezelfde principiële kijk op de wereld hadden. En ook al bekeken ze de wereld op een verschillende manier, toch waren ze er allen vast van overtuigd dat ze die konden veranderen, in de eerste plaats omdat ze Marx gelezen hadden.”

› **Heeft u geprobeerd om het historiografisch beeld van het marxisme en van deze negen marxisten te nuanceren dan wel aan te vechten?**

“Ik vind dat de ideeëngeschiedenis in het algemeen meer oog moet hebben voor persoonlijke verhalen om te verklaren hoe relevant een idee is, waar deze vandaan komt, en waarom ze invloedrijk wordt of niet. Dat geldt dus ook voor het marxisme. Voor wat betreft de negen marxisten heb ik vooral van Rosa Luxemburg een ander beeld gekregen na bestudering van haar egodocumenten. Zij wordt algemeen gezien als een moedige, empathische vrouw die een vreselijke dood stierf. Dat klopt allemaal, maar ze had ook een andere kant. Als je leest hoe zij met mensen en conflicten omging, dan vind ik haar vaak heel wreed en compromisloos. Als zij ooit

Foto's: Wikimedia

De negen marxisten die Morina in beeld brengt zijn: 1) Karl Kautsky, Tsjechië (1854-1938); 2) Eduard Bernstein, Duitsland (1850-1932); 3) Jules Guesde, Frankrijk (1845-1922); 4) Jean Jaurès, Frankrijk (1859-1914); 5) Peter Struve, Rusland (1870-1944); 6) Vladimir Lenin, Rusland (1870-1924); 7) Rosa Luxemburg, Polen (1871-1919); 8) Victor Adler, Oostenrijk, (1852-1918); 9) Georgi Plechanov, Rusland (1856-1918).

de macht had gehad, had ze die zeker ook zonder mededogen gebruikt. Daar ben ik van overtuigd. Met democratie had zij weinig op. Ook uit de manier waarop ze het lot van mensen in haar meestal polemisch getinte teksten verwerkt, spreekt weinig oprechte warmte en betrokkenheid. Ze was vooral heel erg met zichzelf bezig, met haar eigen motivatie, verwachtingen en ambities. Haar beeld moet denk ik veel dubbelzinniger geschetst worden dan de meeste biografen tot nu toe hebben gedaan. Dat lees je ook terug in mijn boek.”

› **Uw boek eindigt met de eerste Russische Revolutie van 1905. Waarom heeft u voor dit eindpunt gekozen en niet voor de Oktoberrevolutie van 1917?**

“Het was enerzijds een pragmatische keuze. Ik had al zoveel bronnenmateriaal verzameld dat ik mij moest beperken. Anderzijds wilde ik mij vooral richten op de jonge jaren van de negen marxisten, omdat dan wel duidelijk is welke weg zij zijn ingeslagen. Bovendien was de eerste Russische Revolutie van 1905 de enige die alle negen marxisten bewust en bij leven hebben meegemaakt. Na het neerslaan van de revolutie door het tsaristisch regime

geloofde, op Lenin en Luxemburg na, geen van de marxisten meer in de gewelddadige weg die in Rusland was ingeslagen. In Frankrijk en Oostenrijk kozen marxisten voor parlementaire hervormingen en politieke participatie in plaats van revolutie en geweld. In Duitsland was de SPD zelfs vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de grootste partij geworden. Voor het verhaal over het ontstaan van het marxisme was 1905 dus het perfecte eindpunt. En toch blijft het dan spannend, omdat ze allemaal nog verder leven, sommigen zelfs tot in de jaren 1930 en 1940, tot diep in het tijdperk van het totalitarisme. Maar dat verhaal verdient een eigen boek.”

WAT MARX MIJ LEERT

Tekst: Bastiaan van Apeldoorn Foto: Johannes Martin / flickrCC

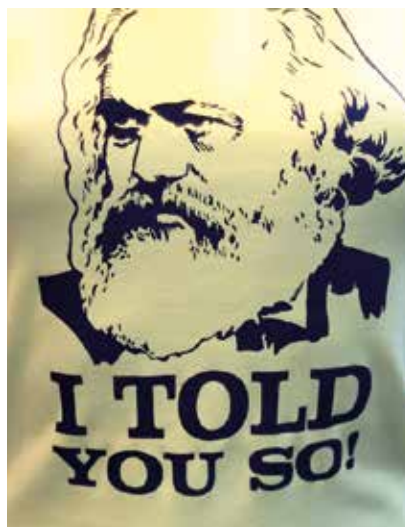
Het is al bijna een cliché dat Marx' inzichten in het kapitalisme, ruim anderhalve eeuw na het verschijnen van zijn magnum opus Het Kapitaal, nog altijd actueel zijn. Maar wat maakt Marx nu precies van blijvende waarde?

Het is natuurlijk onmogelijk om in een pagina recht te doen aan de rijke inzichten die te halen zijn uit de vele duizenden pagina's die Marx' imposante oeuvre beslaat, en waarvan ik slechts een beperkt deel gelezen heb, maar ik wil er twee elementen uitlichten die voor mij fundamenteel blijven in de analyse van de hedendaagse mondiale politieke economie.

Het eerste betreft Marx' begrip van crisis en zijn inzicht dat crises geen periodieke randverschijnselen zijn, maar inherent aan het kapitalisme en voortkomend uit de innerlijke tegenstrijdigheden ervan. De sleutel tot Marx' theorie van kapitalistische crises is gelegen in het blootleggen van de diepere laag van het kapitalisme, die in de moderne, neoklassieke economie verborgen blijft onder de laag van de "vrije markt". Die noemde Marx, met zijn kenmerkende sarcasme, het "hof van Eden van de aangeboren rechten van de mens... en van de heerschappij van vrijheid, gelijkheid en eigendom." Wat onzichtbaar blijft in de liberale illusie van de vrijheid en gelijkheid van marktrelaties, zijn de zeer ongelijke productieverhoudingen. In de standaard economische wetenschap wordt de economie voorgesteld als een wereld waarin autonome individuen en bedrijven, die ook als individuen worden gezien, vrijwillig tot een ruilverhouding komen (via geld). De uitkomst lijkt dan ook per definitie eerlijk te zijn. Maar dit gaat voorbij aan de machtsverhoudingen die aan het kapitalisme ten grondslag liggen en aan de bijzondere positie van de loonarbeid.

Voor een neoklassieke econoom ruilt de arbeider vrijwillig zijn arbeid tegen loon. Marx laat echter zien dat in het

kapitalisme de arbeider niet zijn arbeid maar zijn arbeidsvermogen verkoopt, waarmee de kapitalist vervolgens kan doen wat hij wil. Zoals de arbeider langer of harder laten werken. Hierdoor ontstaat de winst voor de kapitalist. Maar die is wel afhankelijk van wat de concurrentie

doet. Als die door technologische innovatie nog meer waarde uit de eigen arbeiders weet te persen, kan de eerstgenoemde kapitalist niet achterblijven. En hierdoor ontstaan weer crises, bijvoorbeeld door "overaccumulatie", wanneer kapitalisten om de concurrentie te verslaan meer investeren dan er vraag is. Machines staan dan stil, voorraden blijven onverkocht en kapitaal kan niet langer winstgevend worden geherinvesteerd. Soms vlucht het kapitaal dan in financiële speculatie. Waar een dergelijke "financialisering van de economie toe" kan leiden, hebben we in 2008 en de jaren daarna gezien.

In mijn eigen werk, gericht op de rol van economische elites in de mondiale politiek, spelen crises vooral een rol wanneer (kapitalistische) elites erop moeten reageren en ze hen dwingen tot een strategie van herstel (en hernieuwde) accumulatie. Deze strategie is altijd zowel economisch als

politiek, omdat kapitalisten niet zonder de staat kunnen om hun kapitaal te laten groeien. Dit brengt mij dan ook op een tweede centrale element dat ik uit het werk van Marx haal: de rol van het begrip klasse. Zonder een begrip van klasse, als structuur en als actor, kun je de politiek in kapitalistische samenlevingen niet doorgronden. Dat is voor mij hét centrale inzicht dat ik als politicoloog uit de in alle opzichten revolutionaire politieke economie van Marx haal.

Wat Marx niet goed heeft kunnen voorzien, is dat door uiteenlopende economische en sociale ontwikkelingen, door de verdeel- en heerspolitiek van het kapitaal, en door de individualisering onder het neoliberalisme van de afgelopen jaren, de werkende klasse zich niet heeft verenigd tot de collectieve actor die ons naar het wereldsocialisme leidt. Zij is daarentegen juist verder gefragmenteerd geraakt. Waar Marx en Engels de arbeiders aller landen opriepen zich te verenigen, hebben vooral de kapitalisten aller landen deze boodschap ter harte genomen. Zij komen niet alleen jaarlijks bijeen in Davos, maar zijn ook sociaal en politiek georganiseerd in allerlei transnationale elitenetwerken. Daarnaast zijn zij via lobby's, denktanks en via de draaideur tussen politiek en bedrijfsleven nauw verbonden met de staat en daarmee met de staatsmacht. Dat Rutte zich in het dossier van de dividendbelasting heeft opgesteld als loopjongen van het kapitaal, zegt niet alleen iets over zijn partij maar vooral ook iets over het karakter van de politiek in onze kapitalistische maatschappij, die nog altijd een klassenmaatschappij is. Zolang dat het geval is, zijn de inzichten van Marx van blijvende, actuele waarde.

Bastiaan van Apeldoorn is politiek econoom aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Eerste Kamerlid voor de SP.

“WIJ WILLEN COLLEGA’S, GEEN CONCURRENTEN”

Tekst: Ruud Kuin en Remco Bouma Illustraties: Nenad Mečava

Honderdvijftig jaar kapitalistische innovatie heeft de analyse van Marx niet kunnen verouderen. Zijn begrippenkader is uitstekend toe te passen op het verdienmodel van multinationals.

“Waar komt het zonderlinge verschijnsel vandaan dat we op de markt een groep kopers vinden die bezitters zijn van grond, machines, grondstof en middelen voor het levensonderhoud, en aan de andere kant een groep verkopers die niets (anders) te verkopen hebben dan hun arbeidskracht, hun werkende armen en hersens; dat de ene groep voortdurend koopt om winst te maken en zich te verrijken, terwijl de andere voortdurend verkoopt om in haar levensonderhoud te voorzien?”

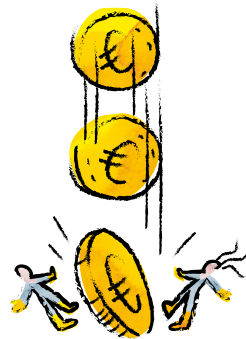
Nog voor *Het Kapitaal* schreef Marx *Loon, Prijs, Winst*, met daarin een kernachtige omschrijving van de verhoudingen in het kapitalisme. “De ene kapitalist kan de ander slechts verslaan, en diens kapitaal veroveren, door goedkoper te verkopen. Om goedkoper te kunnen verkopen, zonder zich te ruïneren, moet hij goedkoper produceren, d.w.z. de productie van de arbeid zoveel mogelijk opvoeren.”

Die race naar de bodem is volop actueel. “Wij willen collega’s, geen concurrenten”, riep scheepsarbeiders in november 2016 in de SER. In die oproep komt alles samen. Een analyse van het verdienmodel van concurrentie op arbeid, in een paar strategieën.

CONCURRENTIE OP ARBEID: ARBEIDERS NAAR NEDERLAND HALEN

Hoe krijgt Ryanair de tickets toch zo goedkoop? Door personeel te werven in de landen met de laagste lonen en die door heel Europa te laten vliegen bijvoorbeeld. Een Portugese stewardess krijgt een maandloon van rond de 700 euro, ook al werkt ze vanaf Eindhoven, waar het minimumloon het dubbele is. Gelukkig kan ze in de lucht wat bijverdienen door parfum te verkopen.

Of neem Mariusz, uit Roemenië. Hij werkt via een Roemeens uitzendbureau minimaal 50 uur per week als ijzerwerker op een scheepswerf in Rotterdam. Mariusz krijgt geen overwerkvergoeding en geen vakantiedagen. In vergelijking met Nederlandse collega’s verdient hij bruto € 1.100 minder. “De premie-shoppende werkgevers besparen zo meer dan 40 procent aan loonkosten”, zegt de FNV over deze constructies. In Nederland werken 371.000 geregistreerde arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa.

CONCURRENTIE OP ARBEID: ARBEID FLEXIBILISEREN

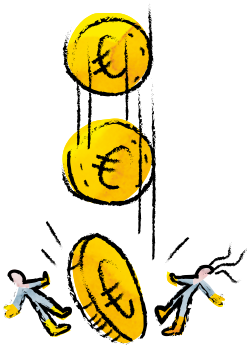
Per 1 januari van dit jaar werden alle bezorgers van Deliveroo voor de keus gesteld: ontslag of zzp’er. Deliveroo verkoopt het als een win-winsituatie. De bezorger heeft ‘meer vrijheid’ en Deliveroo kan ‘meer werk’ bieden, want snel inspelen op ontwikkelingen.

Dit verhaal kennen we uit de jaren negentig. De snel opkomende flexibilisering zou beter zijn voor iedereen, want wie wilde er nou niet flexibel zijn? Het bleek een verdienmodel om de kosten van arbeid verder te verlagen.

Nu heeft bijna 40 procent van de werkenden een flexibel – lees: onzeker – contract. De stijging van flex zit vooral in contracten met onzekerheid over het aantal te werken uren. De nuluren- en min-maxcontracten zijn in tien jaar tijd gestegen van 400.000 naar ruim 900.000. Daarnaast is het aantal zzp’ers met 150 procent gestegen, vooral doordat ze 40 tot 80 procent goedkoper ‘kunnen’ werken dan hun collega’s in loondienst. Ook op dit punt heeft Ryanair Marx goed gelezen: piloten en stewardessen kunnen er alleen werken als zzp’er en krijgen alleen betaald voor het aantal gevlogen uren.

Wat hebben nuluren, min-max en zzp gemeen? Juist: geen arbeid, geen loon. Een geannuleerde opdracht of een machine die stuk ging was altijd voor risico van de werkgever. Nu ligt het bij de werker. Werkenden zijn van elkaars collega’s elkaars concurrenten geworden.

vervolg op pagina 21 >>

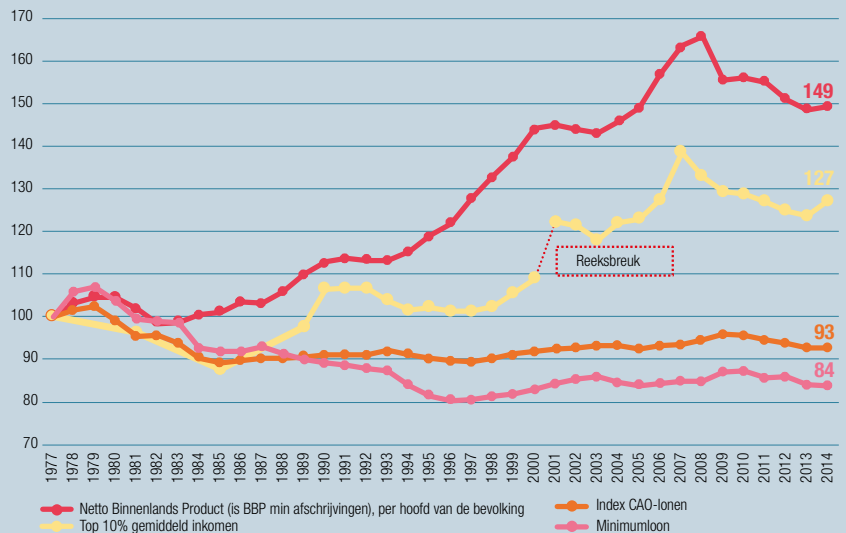
OVERPRODUCTIE

De wereldwijde kledingproductie is sinds het jaar 2000 meer dan verdrievoudigd, tot 150 miljard stuks per jaar. H&M heeft voor 4 miljard euro onverkochte kleding ‘over.’ Een Deense vuilverbrander zei onder meer 30.000 cowboybroeken voor kinderen verbrand te hebben – zo kon H&M er nog wat geld voor krijgen. Een gemiddelde inwoner van de Verenigde Staten – daarvan zijn er 300 miljoen – gooit per jaar 38 kilo kleding en schoenen weg.

DE ECONOMIE GROEIT, MAAR HET GELD KOMT NIET BIJ DE WERKENDEN TERECHT (NOU JA, BIJ DE HOOGSTE 10% INKOMENS DAN).

Het BBP per hoofd van de bevolking (wat we met z'n allen verdienen in Nederland, gedeeld door het aantal inwoners), is de helft groter geworden sinds 1977. Maar een gemiddeld CAO-loon is nu minder waard dan het in 1977 was. Nog sterker gedaald is de waarde van het minimumloon. Dat is nog maar 84% waard van wat het in 1977 was. Indexcijfers, 1977 = 100. Gecorrigeerd voor inflatie.

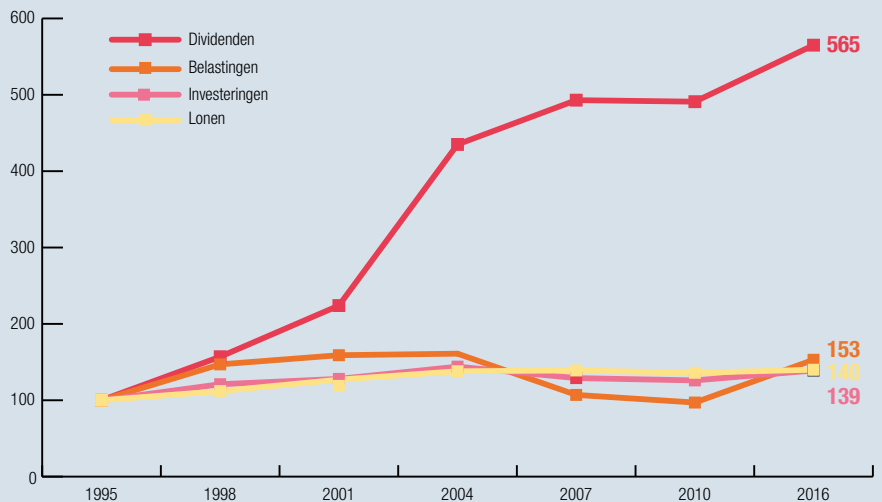
Bron: Wiemer Salverda.
Bron data: CBS.
Bewerking SP

DE GROEIENDE BEDRIJFSWINSTEN GAAN NAAR... DE AANDEELHOUDERS

Het bedrag aan uitbetaald dividend steeg bijna vier keer sneller dan de lonen, de investeringen en de belastingen. Bedrijven zien 'geen mogelijkheden' te investeren, zegt een financieel analist. "Ze hebben de laatste jaren vooral het tegenovergestelde gedaan: snijden in de kosten en hun bedrijf efficiënter maken. Ze weten niet goed waar ze met dat geld heen moeten."

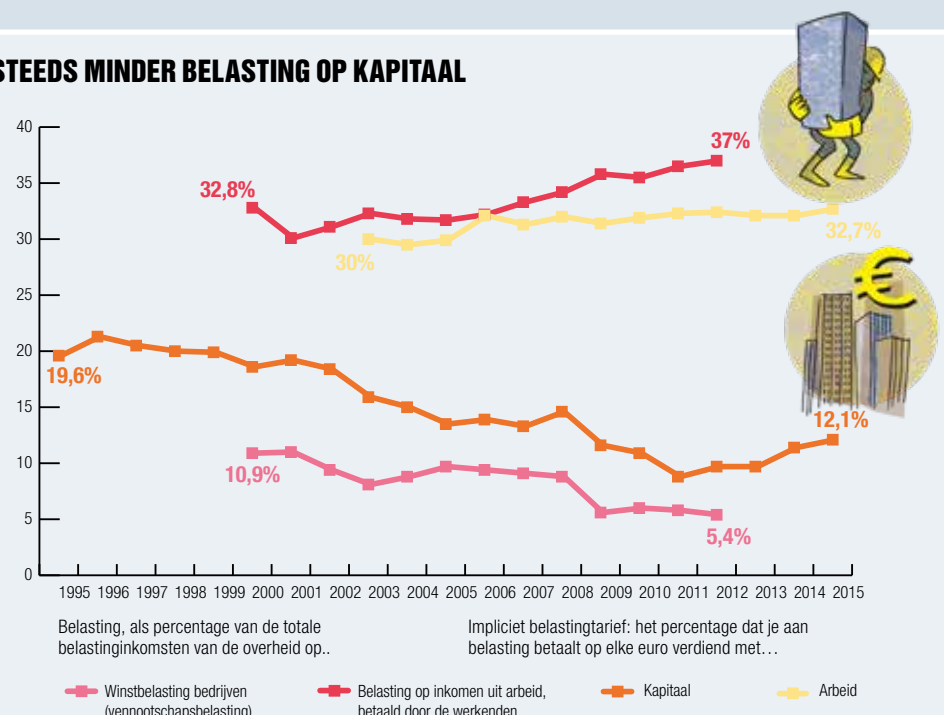
Bron: CBS Statline, Nationale Rekeningen. Som van financiële en niet-financiële bedrijven. Indexcijfers: 1995 = 100. Gecorrigeerd voor inflatie op basis van CPI.
Bewerking: SP

STEEDS MEER BELASTING OP ARBEID, STEEDS MINDER BELASTING OP KAPITAAL

De overheid belast arbeid steeds zwaarder, en kapitaal steeds minder. Een belangrijke reden is de internationale race naar beneden op belastingtarieven voor multinationals: als Shell of Unilever dreigt weg te gaan, verlaagt Rutte de belastingen. De afschaffing van de dividendbelasting – 2 miljard per jaar – past perfect in die trend. Nederland wordt van een verzorgingsstaat voor mensen, een verzorgingsstaat voor multinationals.

Bron: Eurostat, Taxation Trends in the EU, 2014 en 2017.
Bewerking: SP

TIEN JAAR NA DE CRISIS: WINSTEN STIJGEN, LONEN STAGNEREN TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID

Tekst: Remco Bouma en Ruud Klijn

In het jaar 2008 vielen de banken als dominostenen om. De Nederlandse overheid moest 135 miljard belastinggeld neerleggen om onze banken overeind te houden. Zij waren met ons geld aan het gokken en wij konden dokken.

Wat was er gebeurd in de aanloop naar de crisis van 2008? Banken hadden wereldwijd gegokt door steeds meer krediet te verlenen, bijvoorbeeld voor woningen. Dat leidde overal tot stijgende huizenprijzen. De kopers konden het geld toch wel lenen. En in die spiraal ontstond, als eerste in de VS, een steeds grotere groep van mensen die hun schulden helemaal niet meer konden afbetalen. De financiële wereld was inmiddels drie keer zo groot als de economie van de hele wereld. Voor elke euro die verhandeld werd in de reële economie, werden er honderd verhandeld in de financiële economie. Alle instellingen waren op ondoorgrondelijke wijze met elkaar verknoot. Viel de een, dan viel de ander ook: het domino-effect.

Het systeem was gecrasht en had gefaald. "Dit hadden we niet zien aankomen", zei Nout Wellink, toenmalig president van De Nederlandsche Bank. Dat gold voor het hele kabinet-Balkenende-Bos. Vriend en vijand van de vrije markt waren het met elkaar eens: de economie moet simpeler. Begrijpelijker. Niet alles moet gericht zijn op winstmaximalisatie in het financiële kapitalisme. Want wat hebben we aan al die winsten van banken en bedrijven, als die niet terecht komen bij de mensen die ervoor werken?

Tien jaar later zien we dat er niets van terecht is gekomen. De banken verstrekken weer volop riskante leningen. De schuld wereldwijd is hoger dan in 2008. Risico's worden opnieuw verdoezeld met ingewikkelde constructies. Nieuwe vormen van regulering en toezicht zijn te zwak of alweer afgeschaft. Bedrijven en banken gaan, gesteund door de predikers van de vrije markt, gewoon door waar ze gebleven waren. Want als bedrijven maar winst kunnen maken, zullen ze investeren, zal er meer werk ontstaan en zullen we allemaal profiteren. Toch?

aandelen op. Zo gaat de koers ervan omhoog. Onderzoek in de VS toont dat grote bedrijven maar liefst 54 procent van hun winst hieraan besteden. In Nederland gebeurt dit ook, maar we weten niet op welke schaal: het CBS houdt de cijfers niet bij.

Maar op de werkvloer is gesneden, want alles moest alsmat goedkoper. We kregen flexwerk. Met nulurencontracten. Gedwongen zzp-constructies. Uitbestedingen. Inmiddels heeft 40 procent van de werkenden een onzeker contract, met vooral onzekerheid over het aantal uren en dus onzekerheid over het inkomen. Werkenden raken vast in een race naar de bodem. De helft van de mensen in armoede heeft gewoon een baan. De inkomenszekerheid van de beroepsbevolking is sinds 1980 met 34 procent gedaald.

WE HEBBEN TOCH DE VERZORGINGSSTAAT?

Maar gelukkig hebben we de verzorgingsstaat. Toch? In Nederland, een van de meest gelijke landen ter wereld, gaat niemand kopje onder. Wie zou er meer inkomen krijgen voor herverdeling, de rijkste 10 procent, of de laagste 50 procent? Het is de rijkste 10 procent. En na herverdeling? Nog steeds de rijkste 10 procent. De rijkste 10 procent heeft bij elkaar netto meer inkomen dan de helft (50 procent) van Nederland. In onze 'verzorgingsstaat' zijn sinds 2001 de verschillen alleen maar groter geworden.

Tegelijkertijd zijn door 52 miljard aan structurele bezuinigingen na de crisis, voorzieningen nog verder verslechterd en afgebroken. Verkocht met het frame dat we minder bureaucratie zouden krijgen, en dat we meer moeten participeren. Het resultaat is: meer bureaucratie en een ernstig tekort aan zorgmedewerkers, agenten en leraren. Deze afbraak zien we ook in de cijfers terug. In 1983 had de staat een omvang van 60 procent van het bbp en ging 20 procent van het bbp naar sociale zekerheid. Nu is die omvang 43 procent van het bbp en gaat 12 procent van het bbp naar sociale zekerheid.

Dat verhaal kenden we van voor de crisis. Het is het neoliberale mantra dat we horen vanaf de jaren tachtig. Toen werden de lonen gematigd, de uitkeringen versoberd en verlaagd, en de 'beklemmende' regels voor bedrijven en de financiële markten afgeschaft. Het tarief van de winstbelasting voor bedrijven – de vennootschapsbelasting – ging omlaag van 48 naar 25 procent (en onder Rutte III naar 21 procent). Goed voor de winsten, dus goed voor ons allemaal. Toch?

STIJGENDE WINSTEN, DALENDE LONEN

En omhoog gingen de winsten. De nettowinsten van niet-financiële ondernemingen, na belasting en na betaling van dividend, stegen van 18 miljard euro in 1995 naar 73 miljard euro in 2017. Het bbp (dat wat we met ons allen verdienen) per hoofd van de bevolking steeg mee. Maar de lonen? De koopkracht van huishoudens is sinds 1977 amper gestegen. Sinds de crisis van 2008 daalde het beschikbare inkomen van huishoudens zelfs met 5,2 procent. De cao-lonen, dus zonder de topinkomens? Die daalden eveneens. En het minimumloon? Dat ging al helemaal kopje onder. Het minimumloon nu is, gecorrigeerd voor inflatie, nog maar 84 procent waard van wat het in 1977 was. In 1977 ging er van elke verdiende euro 91 cent naar de werkenden. Nu is dat nog 72 cent. En die andere 28? Daar komen die groeiende bedrijfswinsten dus vandaan. Ondertussen betaalt de overheid nu meer dan 10 miljard per jaar aan zorg-, huur-, en kindertoelagen. Een groot deel daarvan gaat naar werkende mensen met lage inkomens. Dat had de overheid niet hoeven uitgeven als bedrijven een fatsoenlijke loonsverhoging hadden betaald. In feite zijn deze toelagen een soort staatssubsidie op het laaghouden van de lonen.

Maar wat doen die bedrijven wel met al die euro's? Investeren ze die misschien? Nee. Moeten ze die betalen aan belasting? Ook niet. Worden ze misschien, toch, aan lonen betaald? Nee. Gaan ze naar aandeelhouders?

Ja. Die aandeelhouders eisen steeds hogere winsten, waardoor de kosten van het bedrijf omlaag moeten. Anders, zeggen ze, verkopen ze het aandeel en stort de beurskoers van het bedrijf de afgrond in. Bedrijven zien "geen mogelijkheden" om te investeren, zegt een financieel analist. "Ze hebben de laatste jaren vooral het tegenovergestelde gedaan: snijden in de kosten en hun bedrijf efficiënter maken. Ze weten niet goed waar ze met dat geld heen moeten." Wat ook veel gebeurt: multinationals kopen hun eigen

Maar wie betaalt die verzorgingsstaat dan? Niet de multinationals. Die laten wereldwijd 40 procent van hun winsten – 600 miljard – via het buitenland lopen om er minder of geen belasting over te betalen. Bijna tien procent daarvan komt in Nederland terecht. Is Nederland daarom een belastingparadijs? Volgens de Tweede Kamer niet. Die nam een motie van de PVV aan, met steun van CDA, VVD, D66 en PvdA, dat Nederland geen belastingparadijs is en dat iedereen die dat wel zegt, gecorrigeerd moet worden. Kous af.

We betalen onze eigen reddingsboei

Maar iets verbieden, maakt het niet minder waar. Nederland is een paradijs geworden voor multinationals, een paradijs dat steeds meer onderhouden wordt door gewone mensen. De afschaffing van de dividendbelasting, die Rutte III wil doorvoeren, verlaagt de belasting op multinationals en hun aandeelhouders opnieuw, met niet 1,4, niet 1,6 maar 2 miljard per jaar.

Wie betalen de verzorgingsstaat dan wel? Dat zijn steeds meer de werkenden. Die betalen, over elke verdiende euro, 33 cent belasting. Kapitaal betaalt over elke verdiende euro 12 cent belasting. Dat is het laagste cijfer uit de hele EU. De EU-lidstaten heffen gemiddeld 31 procent op kapitaal.

In het jaar 2000 kwam 11 procent van de totale belastinginkomsten van de overheid uit de vennootschapsbelasting. En 33 procent was uit belasting op werk, betaald door werkers. In 2012 kwam nog 5 procent van de totale belastinginkomsten uit winst. En 37 procent was uit belasting op werk, betaald door werkers. We betalen onze eigen reddingsboei.

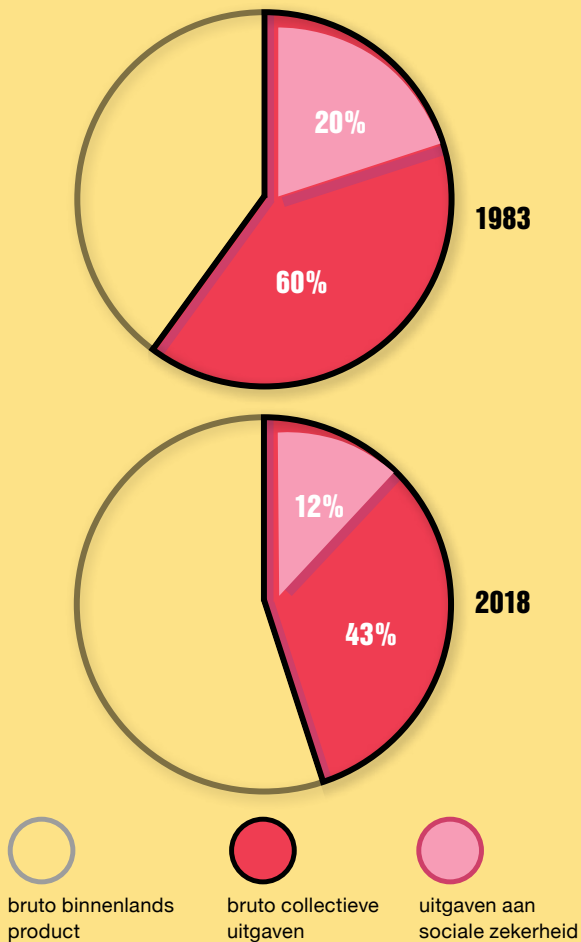
TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID

Tien jaar na de crisis blijven ze zeggen: laat de bedrijven winst maken, dan komt het vanzelf goed met werk en inkomen. Maar nu weten we beter. We moeten dat niet weer laten gebeuren. Het is tijd voor rechtvaardigheid.

DE OVERHEID WORDT KLEINER; UITGAVEN AAN SOCIALE ZEKERHEID BIJNA GEHALVEERD

Gemeten als deel van wat we met z'n allen verdienen (het bruto binnenlands product), is sinds 1983 de overheid 30 procent kleiner geworden, en geeft 40 procent minder uit aan sociale zekerheid. Sociale zekerheid is het totaal van uitkeringen, inclusief ouderdom (AOW, ANW), werkloosheid (WW), arbeidsongeschiktheid (WAO), en bijstand. Inclusief zorgtoeslag.

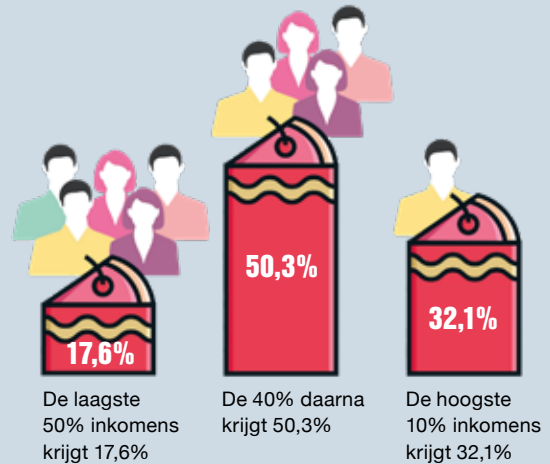

Bron: Centraal Planbureau. Bewerking : SP

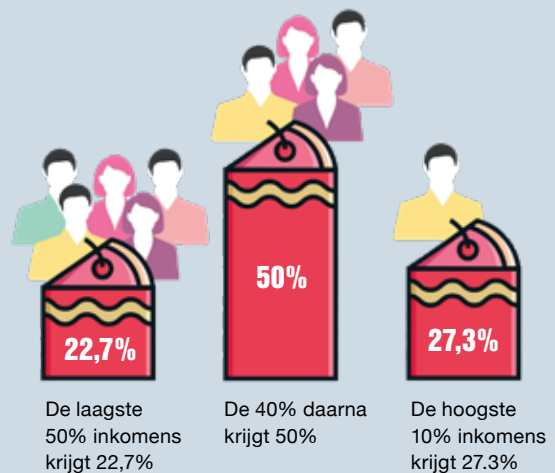
WE HERVERDELEN NIET ZOVEEL ALS WE DENKEN

Voor herverdeling (bruto) krijgen de hoogste 10% inkomens, 32,1% van het totale inkomen, en de laagste 50% inkomens 17,6%. Na herverdeling (netto), blijft het totale inkomen van de meest verdienende 10%, hoger dan het totale inkomen van de minst verdiende 50%. Iemand uit de groep hoogste 10% inkomens, heeft dus gemiddeld meer dan vijf keer zoveel inkomen als iemand uit de helft van de bevolking met de laagste inkomens. Ook na herverdeling, dus het betalen van belasting en het ontvangen van toeslagen en uitkeringen. Cijfers: 2014

BRUTO

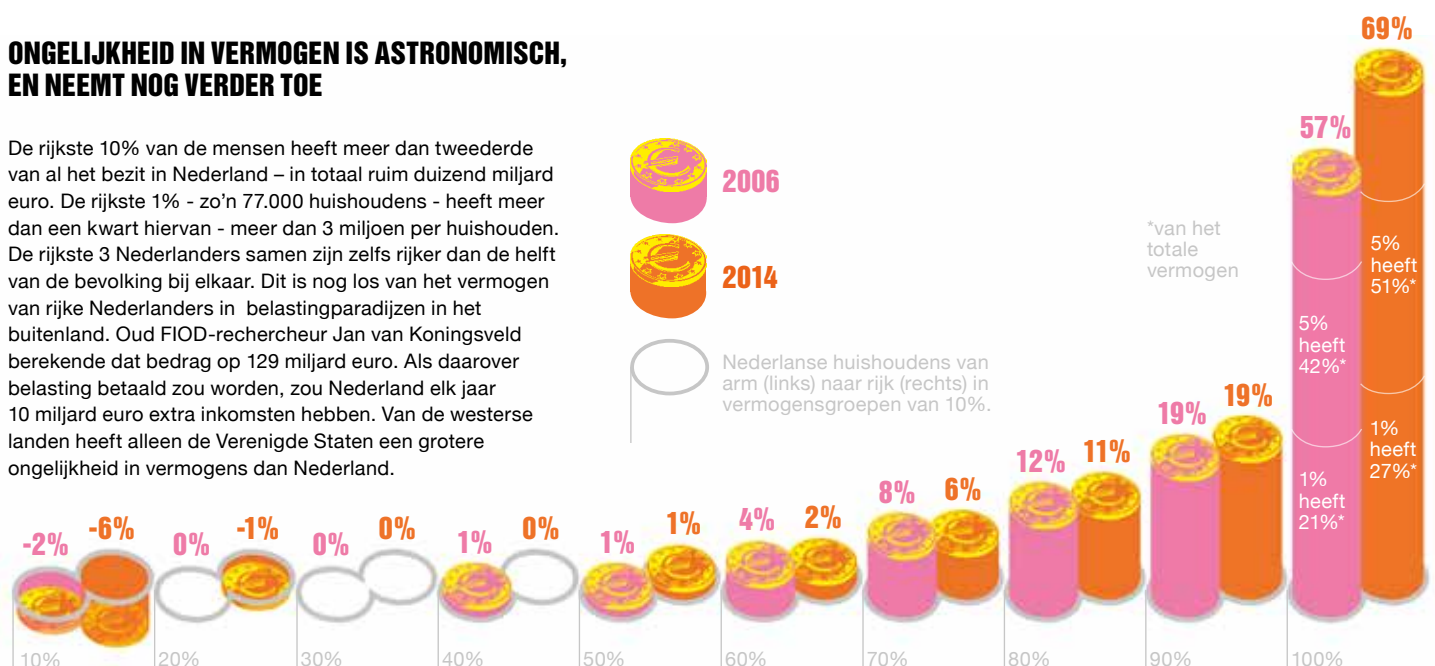
NETTO

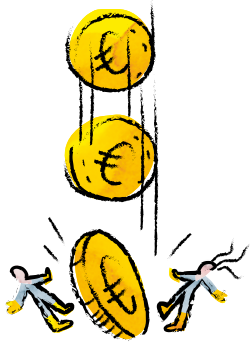
Bron: Wiemer Salverda, 'Top Incomes, Income and Wealth in the Netherlands: The first 100 Years 1914 - 2014 - what's next?'. AIAS, Universiteit van Amsterdam. Bewerking: SP

ONGELIJKHEID IN VERMOGEN IS ASTRONOMISCH, EN NEEMT NOG VERDER TOE

De rijkste 10% van de mensen heeft meer dan tweederde van al het bezit in Nederland - in totaal ruim duizend miljard euro. De rijkste 1% - zo'n 77.000 huishoudens - heeft meer dan een kwart hiervan - meer dan 3 miljoen per huishouden. De rijkste 3 Nederlanders samen zijn zelfs rijker dan de helft van de bevolking bij elkaar. Dit is nog los van het vermogen van rijke Nederlanders in belastingparadijzen in het buitenland. Oud FIOD-rechercheur Jan van Koningsveld berekende dat bedrag op 129 miljard euro. Als daarover belasting betaald zou worden, zou Nederland elk jaar 10 miljard euro extra inkomsten hebben. Van de westerse landen heeft alleen de Verenigde Staten een grotere ongelijkheid in vermogens dan Nederland.

Bron: CBS Statline (10%-groepen), en Wiemer Salverda: 'Top Incomes...' (onderverdeling 5% en 1%). vormgeving infographic: Nenad Mečava

CONCURRENTIE OP ARBEID: ARBEIDSDILING

25 procent minder loon, of ontslag. Dat was de keuze waarvoor werkenden in de thuiszorg de afgelopen jaren gesteld zijn. Hoe zoiets kan, binnen de wetgeving? De truc was arbeidsdeling. Een hoofdtak, 'signaleren hoe het met de oudere gaat', werd geschrapt. Daardoor werd de functie eenvoudiger, en dus lager gewaardeerd. Een inhoudelijke reden was er niet. Het is puur 'marktwerking'.

Ook arbeidsdeling vinden we terug bij Marx. In *Loon, Prijs, Winst* beschrijft Marx hoe de introductie van machines eerst landbouw en industrie opdeelt, later spinners en wevers in één huishouden scheidt en met de schaar door steeds meer functies gaat. Als de ene onderneming goedkoper produceert, moet de rest mee. Kapitalisten jagen elkaar voortdurend op. Hier begint de race naar de bodem: "Ondanks dat de concurrentie hem [de kapitalist] dus voortdurend vervolgt met haar wet van de productiekosten, en elk wapen dat hij tegen zijn concurrenten smeedt, als wapen weer tegen hemzelf keert, [probeert] de kapitalist toch voortdurend de concurrentie te verschalken door zonder ophouden nieuwe, weliswaar duurder, maar goedkoper producerende machines en arbeidsdelingen in plaats van de oude in te voeren en niet af te wachten tot de concurrentie deze nieuwe heeft doen verouderen. (...) Hoe meer het productieve kapitaal groeit, des te meer breidt de arbeidsdeling en de toepassing van machinerie zich uit. Hoe meer de arbeidsdeling en het gebruik van machinerie zich uitbreidt, des te meer verbreidt zich de concurrentie onder de arbeiders, des te meer krimpt hun loon in."

MONOPOLIE

Adidas en Nike bepalen zelf de producten die Nederlandse winkels geleverd krijgen, en leveren niet meer aan zelfstandige winkeliers. "Je moet je aansluiten bij een inkoopketen", zeggen sportzaken uit Nijmegen. "Nike bepaalt wat we krijgen. Daar zitten soms bepaalde schoentypes bij die niemand wil hebben." Zelfstandige ondernemers zeggen dat ze kopje onder dreigen te gaan tegenover de ketens. 'Als we verdwijnen, krijg je een eenheidsworst in de winkelstraten.'

EXTERNALISERING VAN DE KOSTEN

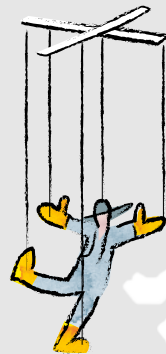
Textiel is goed voor tien procent van de wereldwijde CO₂ uitstoot. Ook heeft bijna de helft van de afvalwaterproblemen wereldwijd te maken met de textielproductie. Alleen de olie-industrie veroorzaakt nog meer vervuiling.

TEGENKRACHT

Zijn vaste contracten de norm binnen het kapitalisme? Je krijgt niet de indruk, als je Marx leest. "Die indruk klopt", stelt Marcel van der Linden. Hij is sociaalhistorisch onderzoeker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam – en Marxkenner.

"Loonarbeid binnen het kapitalisme neigt ernaar precair te zijn", zegt hij. Precair is Latijn voor 'onzeker', of 'verkregen door te smeken'. "De dagloners aan de fabriekspoort van het negentiende-eeuwse Europa passen perfect in dat plaatje. We schatten dat een derde toen aangewezen was op preciaire arbeid. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd in een bloeiende westerse economie door de sociaaldemocratie en een sterke vakbeweging een vaste voltijd baan afgedwongen. Maar vanaf eind jaren zeventig begint in de westerse wereld alweer de terugval naar preciaire arbeid. Dus de vaste voltijd baan is in de geschiedenis maar kort de 'norm' geweest. En dan ook nog alleen in de westerse economieën; daarbuiten is dat nooit het geval geweest."

Een belangrijke strategie van het kapitalisme is het uitspelen van werkenden tegen elkaar, wereldwijd. Marx geloofde in een tegenkracht van werkenden. Die tegenkracht, nu, is de vakbeweging. Wil die beweging succes hebben, dan moet ze zich niet verliezen in een looneis van een procent meer of minder, maar oog hebben voor de race naar beneden op arbeidsvoorwaarden, waar een onbeteugeld kapitalisme voortdurend toe zal neigen. Dat is waartegen werkenden een kracht moeten vormen. Verenigd als collega's, niet als concurrenten.

VERVREEMDING

In de kledingindustrie zijn loonwerkers en consumenten compleet van elkaar vervreemd. Multinationals besteden de productie uit aan lokale aannemers in lagelonenlanden. Het is onmogelijk om die allemaal in de gaten te houden, krijgt de enkele kritische consument in het westen te horen. Ook wanneer het fout gaat, zoals de ineenstorting van Rana Plaza in Bangladesh, met 1100 doden, verandert er niet veel.

MEERWAARDE

Een werkende die kleding maakt voor de kledingmultinationals, krijgt 0,6 procent van de verkoopprijs ervan. Verreweg het grootste deel van de verkoopprijs is winst voor het kledingmerk, zeker als dat ook de winkel beheert. Een vertienvoudiging van het loon in een fabriek in Bangladesh, van 3 euro naar 30 euro per dag, zou de prijs van een kledingstuk van 15 euro naar 16 euro brengen.

MARX EN DE CRISIS

Tekst: Bart Linssen

Sinds de val van Lehman Brothers in 2008 wordt het werk van Karl Marx weer meer gelezen. Dat is bijzonder, aangezien zijn belangrijkste boek, *Het Kapitaal*, ruim anderhalve eeuw oud is. Diverse academici zetten zijn werk voort, door aan de hand van Marx' methode en inzichten de moderne economie kritisch te analyseren. Maar trekken de machthebbers daar ook lessen uit? Gelet op de wereldwijd toenemende schulden, groeiende ongelijkheid en heropleving van speculatieve bubbels, kun je daar je vraagtekens bij plaatsen.

In een grijze kantoorruimte van Standard & Poor's, een van de belangrijkste kredietbeoordelaars in de wereld, ontvangt een mevrouw twee onrustige, zichtbaar gefrustreerde mannen, die haar willen spreken over de hypotheekmarkt. Het gesprek dat ze voeren escaleert vrijwel direct. "Geef gewoon antwoord, Gloria", dringt een van de mannen aan, terwijl zijn collega een tirade afsteekt over wat er allemaal mis is met de langetermijndata van de hypotheekbetalingen. "Dit is wat ik niet begrijp: als deze hypotheekobligaties zo voorspelbaar zijn, heb je dan ooit geweigerd obligaties de allerhoogste beoordeling te geven? Geef alsjeblieft antwoord:

kun je één moment noemen waarop je de financiële producten van de banken niet precies de triple-A beoordeling hebt gegeven die ze graag wilden krijgen?" Gloria schudt nerveus haar hoofd, aarzelt, en geeft dan toch maar antwoord: "Als wij ze niet die beoordeling geven, vinden ze wel een ander die dat voor ze doet. Als wij niet met ze samenwerken, gaan ze naar onze concurrenten. Dat is niet onze schuld, dit is gewoon hoe de wereld werkt. *Holy shit.*"

Deze ontluisterende scene uit *The Big Short*, de verfilming van het gelijknamige boek van Michael Lewis over het ontstaan van de kredietcrisis, maakt aan de hand van één gesprek duidelijk hoe verrot de financiële sector was, na jaren van regels versoepelen en waarborgen opheffen. Kredietbeoordelaars liepen aan de leiband van hun opdrachtgevers: de banken die ingewikkelde financiële producten verkochten. Terwijl zij eigenlijk een onafhankelijk oordeel hoorden te vellen over de risico's van de ingewikkelde financiële producten, 'derivaten' genaamd. Daar kwam dus niets van terecht.

In de jaren voor de crisis kochten banken over de hele wereld voor miljarden aan derivaten. Volgens The Financial Times vertegenwoordig-

den deze een waarde van maar liefst 1,3 biljoen dollar. Deze gigantische som geld was geleend aan mensen met weinig tot geen inkomen of vermogen, die dankzij deze 'financiële innovatie' toch een huis konden kopen. Voor velen van hen was dit een onverantwoorde lening, omdat zij niet in staat waren om aan de betaalverplichtingen te voldoen.

Toen steeds meer experts in de gaten kregen dat er iets niet klopte, begon de crisis zich te ontvouwen. Dat gebeurde in 2007, toen de markt voor de riskante hypotheekderivaten tot stilstand kwam, schrijft socioloog en historicus Robin Blackburn. Ineens werd de hele financiële sector bloednerveus. Niet alleen was voor de financiële instellingen vaak volstrekt onduidelijk wat de echte waarde van de eigen bezittingen was, ook had men geen idee hoe erg de problemen bij de concurrenten waren. Toen een jaar later het onmogelijke gebeurde, de val van zakenbank Lehman Brothers, stond de financiële wereld op de rand van de afgrond.

De staat van de financiële sector in 2008 stond in schril contrast met het ideaalbeeld dat vaak van de vrije markt geschetst wordt: dat van een markt waar perfect geïnformeerde en volkomen rationele actoren trans-

Still uit de film 'The big short'©

“De concurrentie eindigt steeds met de ondergang van vele kleinere kapitalisten, wier kapitalen gedeeltelijk overgaan in handen van de overwinnaars, [en] gedeeltelijk worden vernietigd”

acties met elkaar afsluiten. Door het doorverkopen van hypotheekbetalingen, uitgesplitst naar betaalmomenten en risicoprofielen, zou de markt als vanzelf risico's en opbrengsten terecht laten komen bij de bank die daar het efficiëntste mee om kon gaan. “Zo kunnen Amerikaanse bedrijven hun risico's effectiever managen, tegen lagere kosten”, aldus de Amerikaanse minister van Financiën Summers in 1999. Dat pakte anders uit. “De risico's bleken niet zozeer beter gespreid, maar vooral beter verstoppt te zijn”, aldus de informele onderzoeksgroep Sustainable Finance Lab. Het bleek de opmaat naar de grootste economische crisis sinds de Grote Depressie van de jaren dertig.

TERUG NAAR MARX

Hoe kan een crisis in de Amerikaanse huizenmarkt ertoe leiden dat de hele wereld in de problemen komt? Is er sprake van een incident, een toevallige samenloop van omstandigheden, of van een crisis die raakt aan de fundamenteën van het kapitalisme? Deze vragen kwamen op tijdens de crisis en vergen een stevige analyse van het economisch systeem. Daarom is het niet vreemd dat veel mensen opnieuw geïnteresseerd raken in het werk van Karl Marx, misschien wel de eerste en zeker de grootste criticaster van het kapitalisme. Maar wat kunnen we aan de hand van zijn werk te weten komen over deze crises?

Niets, is een interpretatie van sommige academici, want je kunt het werk van een wetenschapper uit de negentiende eeuw niet toepassen op de financiële en economische realiteit van vandaag de dag. Hoewel Marx in *Het Kapitaal* over de Londense

bankencrisis van 1866 bijvoorbeeld schreef: “De crisis nam dit keer een overwegend financieel karakter aan”, benadrukte hij daarmee vooral dat ook het bestbetaalde deel van de arbeidersklasse getroffen kon worden. Opvallend is overigens wel het hoge déjà-vugehalte, zoals in de volgende passage: “Het uitbreken van de crisis in mei 1866 werd aangekondigd door het faillissement van een grote Londense bank, onmiddellijk gevolgd door de ineenstorting van vele financiële zwendelmaatschappijen.” Verander Londen in New York en 1866 in 2008, en de zin had niet misstaan in menig krantenartikel van rond de kredietcrisis.

De beperkingen van het werk van Marx liggen voor de hand: de economie zag er in de negentiende eeuw heel anders uit, met bijvoorbeeld een andere rol voor overheden en banken. Als econoom Geert Reuten zegt dat we voorzichtig moeten zijn met het zoeken naar antwoorden in de werken van Marx, dan doelt hij daarop. Maar daar staat een andere kant van het werk van Marx tegenover. Het is zijn systeemanalyse, met name in *Het Kapitaal* en *Grundrisse*, die relevant is om te begrijpen waar crises in het kapitalisme vandaan komen. Ook zijn methode blijft relevant, en wordt nog steeds gebruikt door bijvoorbeeld politiek economen. Zij bestuderen de economie en crisis als het ware door de rode bril van Marx. Dat levert een hoop interessante inzichten op.

ACCUMULATIE

Vrijwel alle politiek economen zijn het erover eens dat de crisis zich eerst manifesteerde als een financiële crisis.

Die vond haar oorsprong in de verkoop van hypotheek aan mensen die helemaal niet de middelen hadden om zulke betalingsverplichtingen aan te gaan. Dat roept al snel de vraag op hoe het kon gebeuren dat zij toch een hypotheek konden krijgen.

Een belangrijk idee dat kan helpen om dit te begrijpen is de accumulatie-theorie van Marx. Het kapitaal (in dit geval grote banken) is altijd op zoek naar nieuwe mogelijkheden om winst te maken, om zo nog meer kapitaal te verwerven. Dat gebeurt op verschillende manieren, onder meer door het uitdiepen van een bestaande markt. Zo willen veel mensen een woning kopen, terwijl zij niet over de financiële middelen beschikken om een hypotheek af te sluiten. Door zo'n hypotheek toch aan hen beschikbaar te stellen, is er ineens een hele nieuwe doelgroep die een huis kan kopen.

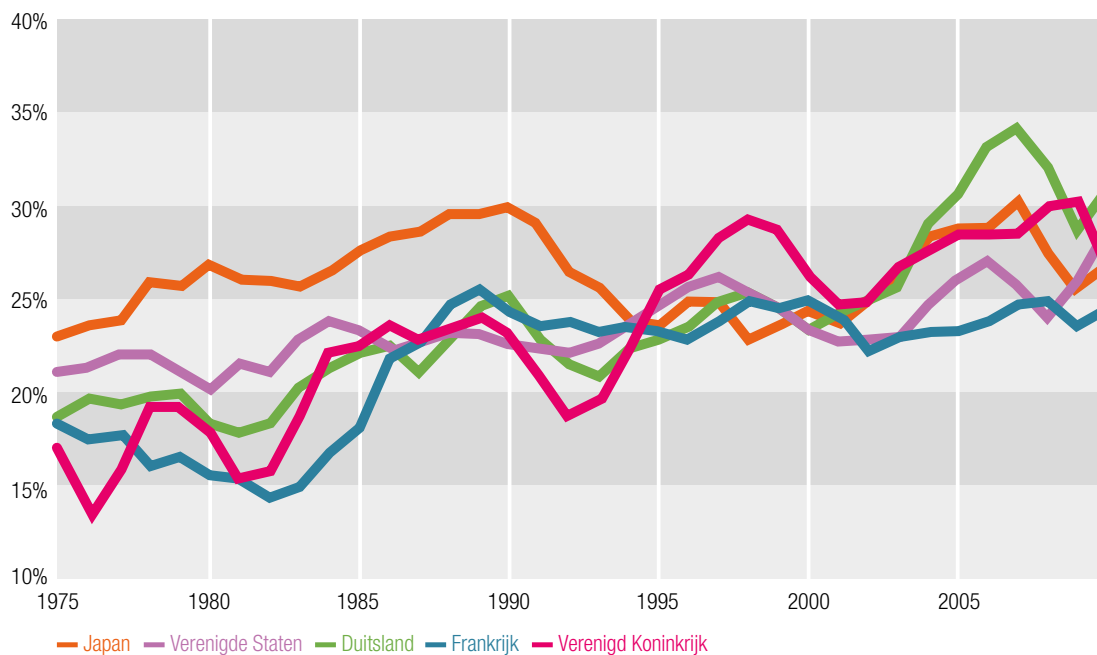
Waarom zouden banken dit risico nemen? Aan de ene kant omdat zij die risico's konden verkleinen door verzekeringen af te sluiten (die later weinig waard bleken te zijn, omdat de verliezen zo groot waren dat de verzekering zelf failliet ging). Maar belangrijk is ook dat achterblijven eigenlijk geen optie is. Want wie het minste rendement maakt, wordt vanzelf de kleinste. “De concurrentie eindigt steeds met de ondergang van vele kleinere kapitalisten, wier kapitalen gedeeltelijk overgaan in handen van de overwinnaars, [en] gedeeltelijk worden vernietigd”, schrijft Marx in *Het Kapitaal*. Dat is de ratrace van de kapitalisten.

Zo rond de eeuwwisseling brachten andere beleggingsmogelijkheden voor banken, zoals staatsobligaties, amper rendement op, schrijft Blackburn. Daarom zochten banken overal ter wereld naar hypotheek, die net even wat meer opbrachten. Enkele Amerikaanse banken bleken in staat om risicovolle hypotheek zo te verpakken dat ze ook een goede rating kregen. Al snel volgden andere banken uit de hele wereld, zoals Deutsche Bank. Spoedig stortte het kaartenhuis volledig in elkaar.

ECONOMISCHE CRISIS

De accumulatie-theorie helpt te begrijpen hoe de kredietcrisis kon

Het deel van de winst dat naar kapitaal gaat, stijgt al jaren

Deze grafiek komt uit Piketty's boek *Kapitaal in de 21^e eeuw*. Daarin schrijft hij: "In de rijke landen vertegenwoordigen de inkomsten uit kapitaal in 1975 tussen 15% en 25% van het nationaal inkomen, en tussen 25% en 35% in 2000-2010."

ontstaan, maar daarmee wordt niet direct duidelijk waarom er zo'n enorme economische crisis op volgde. Een crisis in de financiële sector betekent immers niet automatisch dat de hele economie in de problemen komt. Bovendien gebeurt het met enige regelmaat dat een deel van de wereldeconomie in een crisis belandt, van aanzienlijk kleinere proporties dan na 2008. Recent nog, in het begin van de eenentwintigste eeuw, was er bijvoorbeeld de internetzeepbel. Daarbij stegen de beurskoersen van internetbedrijven snel, zonder dat duidelijk was waar die waarde precies op gebaseerd was. Ook toen stortte het kaartenhuis in en was er sprake van een economische crisis, maar was de omvang relatief beperkt. Waarom was de economische crisis na de kredietcrisis dan zo veel groter?

Ook hier is het interessant om te starten bij de inzichten van Marx. Volgens hem leidt het kapitalisme altijd tot crisis, doordat de mogelijkheden om winst te maken steeds verder afnemen. Deze 'tendentiële daling van de winstvoet' noemt hij in de *Grundrisse* "de belangrijkste wet van moderne politieke economie" en wordt het duidelijkst uiteengezet in

het derde deel van *Het Kapitaal*. Daar omschrijft hij (of zijn kompaan Friedrich Engels, die het manuscript van Marx grondig heeft bewerkt en aangevuld) hoe technologische ontwikkeling ervoor zorgt dat er telkens minder arbeidskracht nodig is om dezelfde productiviteit te halen. Of andersom, hoe er per gewerkt uur steeds meer kapitaal nodig is. De mogelijkheid om met minder arbeid dezelfde productie te leveren leidt op termijn tot 'overaccumulatie': overmatige productie van goederen ten opzichte van de vraag naar deze producten. De lagere marktprijzen die volgen op het massaal aanbieden van deze goederen verlagen de mogelijkheden om winst te maken, waardoor het niet meer aantrekkelijk is om in de productiemogelijkheden te investeren. Dit zou volgens Marx de fundamenten van de economie zo onder druk zetten dat er op een gegeven moment een crisis ontstaat. Het roept de vraag op hoe de productiviteit, winstvoet en investeringen zich voor de kredietcrisis ontwikkelden.

DALENDE WINSTVOET

Onderzoek naar de dalende winstvoet en de relatie met economische crises, is een belangrijk onderzoeksveld van

politiek economen die voortbouwen op het werk van Marx. Zoals historicus en econoom Robert Brenner, inmiddels emeritus hoogleraar aan de Princeton University. Volgens Brenner is de winstvoet al dalende sinds de jaren zeventig. De initiële daling, vanaf 1973, wijt hij aan de "niet-aflattende opbouw van overcapaciteit in de wereldwijde productiesector."

Producenten in landen waar arbeid goedkoper was, gebruikten veelal bestaande technologieën om producten die elders al werden gemaakt goedkoper op de markt te brengen. De producenten in de VS hadden het nakijken.

Brenner schrijft dat de afname van de mogelijkheden in het Westen om winst te maken met productie een tegenreactie oproep bij het kapitaal, dat al het mogelijke ondernam om de winsten toch op peil te houden. Daarom werd stevig ingezet op het verlagen van de arbeidskosten. En met succes: volgens de ongelijkheids-econoom Thomas Piketty is in westerse landen tussen 1975 en 2010 het aandeel van het nationaal inkomen dat naar het kapitaal gaat, sterk toegenomen (zie grafiek boven).

Brenner constateert dat ondanks de loonmatiging de winstvoet in de jaren 1990 bleef dalen. Dat had twee belangrijke gevolgen. Ten eerste ging kapitaal nóg harder op zoek naar goedkopere lonen elders ter wereld. Daarmee trok het de ontwikkeling van globalisering sterk aan en liepen de handelsbalansen tussen landen sterker uiteen. Daarnaast werd een steeds groter deel van het kapitaal dat niet winstgevend genoeg kon worden geïnvesteerd in de echte economie, geïnvesteerd in speculatieve bezigheden. De spectaculaire groei van de financiële sector, op gang gekomen in de jaren zeventig, zette zich in deze periode rap voort.

SCHULDEN

De gevolgen voor de economie in de VS, en daarmee voor de rest van de wereld, waren groot. Brenner schrijft dat het gebrek aan investeringen en de daling van de lonen hebben geleid tot een daling van de totale vraag, waardoor de hele economie steeds minder hard groeit.

Om de economie te stimuleren werd er vanaf halverwege de jaren negentig enorm veel kapitaal beschikbaar gesteld, doordat de centrale bank in de VS de rente op obligaties heel laag hield. Volgens Brenner wekten de investeringen en consumptie die daaruit voorkwamen voor even de

indruk dat de economie weer op gang kwam. Hij noemt het een illusie, omdat de lonen niet genoeg stegen om de Amerikanen in staat te stellen de gemaakte schulden af te lossen. En schulden werden er in overvloed gemaakt. Blackburn constateert dat in tien jaar tijd de schulden in de VS met bijna 100 procent van het BBP toenamen, naar zo'n 352,6 procent in 2007. Vooral de schulden van huishoudens (van 66,1 naar 99,9 procent) en financiële instellingen (van 63,8 naar 113,8 procent) stegen ongekend snel. Deze schulden luiden het begin in van de grootste crisis in bijna 100 jaar.

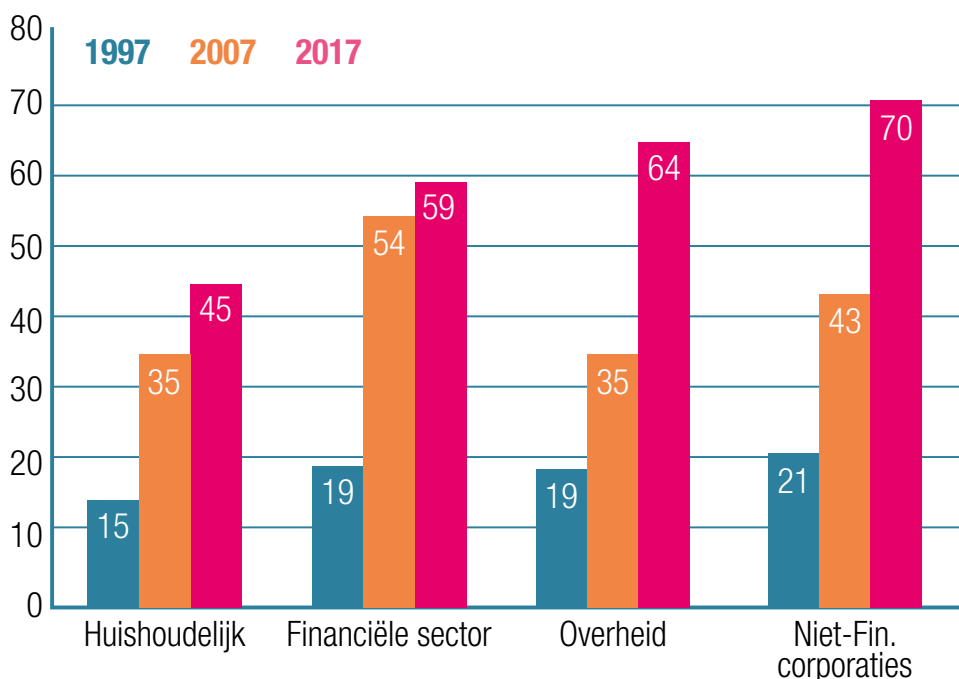
IS DE CRISIS AFGEWEND?

Tien jaar na de crisis rijst de vraag of we iets van de crisis hebben geleerd. In hun rapport over het tienjarig jubileum van de crisis zijn de economen van het Sustainable Finance Lab zeer pessimistisch: "Nu, tien jaar later, is de dynamiek van de financiële sector nog altijd groot en onvoorspelbaar. Veel nieuwe regels zijn ingevoerd, maar fundamentele hervormingen zijn uitgebleven. Banken en financiële markten zijn nog altijd nauwelijks te overzien. Wereldwijd zijn de totale schulden verder toegenomen. De financiële cyclus is nog niet beteugeld. We onderkennen nog altijd onvoldoende het bijzondere karakter

van de financiële sector." Hun advies? Stel regels in om de banken tot verantwoord gedrag te dwingen. Maak duidelijk wat het doel is dat banken voor ogen moeten houden. Betrek organisaties die belang hebben bij een stabiel financieel stelsel. En stel een toezichthouder aan die ook echt kan ingrijpen als het fout gaat.

Het is de vraag of zij gehoor krijgen in de Nederlandse politiek. In de VS is het tij van reguleren van de financiële sector, zoals dat opkwam vlak na de crisis, inmiddels alweer gekeerd. Neem bijvoorbeeld het deels terugdraaien van de Dodd-Frank Act, waarmee de voorwaarden voor het aangaan van door de staat gegarandeerde hypotheeklen zijn versoepeld. En of het nou de bitcoin, de aandelenmarkt, het aantal fusies van grote bedrijven of prijsstijgingen op de huizenmarkt zijn, overal komen nieuwe financiële bubbels op, terwijl de schuldenlast wereldwijd sterk is toegenomen (zie grafiek onder). Bovendien blijft het nog maar de vraag, ook als de financiële sector aan banden wordt gelegd, of de fundamentele van de economie op orde zijn. Brenner stelt dat de winstvoet waarschijnlijk blijft dalen. Als hij gelijk heeft, voorspelt dat economisch roerige jaren.

Wereldwijde schuld per sector in biljoenen dollars

Hoewel in sommige sectoren in de ontwikkelde landen schulden zijn afgenomen is de trend wereldwijd dat schulden sterk toenemen, met name bij overheden en niet-financiële corporaties.

Bron: IIF Global Debt Monitor, via Sustainable Finance Lab.

“DONALD TRUMP IS DE PRESIDENT VAN VERVREEMDING”

Tekst: Bart Linssen Foto: Gage Skidmore / FlickrCC

Vervreemding is niet alleen een oud begrip dat Marx gebruikte om de gevolgen van loonarbeid voor de menselijke geest te omschrijven. Het is ook een actueel concept om inzicht te krijgen in wat de dominantie van de markt doet met mensen die daar de gevolgen van moeten dragen. Het verlies van grip, al dan niet via de politiek, op je eigen omgeving, leidt tot een fundamentele keuze over de toekomst van de democratie.

Het zou ons niet moeten verbazen dat Donald Trump president van de Verenigde Staten is geworden, schrijft sociaal geograaf en Marx-specialist David Harvey in het blad Triple C. Hoe hij tot die conclusie komt? Als je een diagnose stelt van de moderne samenleving, kun je volgens Harvey alleen maar concluderen dat er sprake is van massale vervreemding. Om te weten wat hij daar precies mee bedoelt, moeten we teruggrijpen op het werk van Karl Marx. In navolging van eerdere filosofen schreef hij over vervreemding, met de nadruk op de manier waarop loonarbeid hiertoe leidde.

Daarbij manifesteert vervreemding zich in de verhouding tussen mensen. Zo schrijft Marx in zijn postuum verschenen Parijse manuscripten over loonarbeid: “Een direct gevolg van het feit dat de mens van het product van zijn arbeid, van zijn levensactiviteit, van zijn soortelijk wezen vervreemd is, is de vervreemding van de mens van zijn medemens.” Deze vervreemding is inherent aan het kapitalisme, waarbij de kapitalist en de loonarbeider tegenover elkaar staan.

Loonarbeid, aldus Marx, zorgt voor vervreemding van de mens, omdat de relatie die de mens met zijn arbeid heeft, verandert. Dat gebeurt op verschillende manieren. Je kunt de

verandering vergelijken met het verschil tussen lekker koken in je vrije tijd, of als loonwerker in de keuken staan van een McDonald's. Thuis ben jij de baas over hoe je wilt koken; in de McDonald's staat een manager je op je vingers te kijken of je wel snel genoeg werkt. Thuis heb je alle ingrediënten zelf gekocht; in de McDonald's heb je geen idee waar dat onherkenbare stukje vlees vandaan komt. Thuis weet je precies wie je creatie gaat opeten; bij de McDonald's zie je hoogstens een klant bij de kassa, die zich voornamelijk tot jou verhoudt door het bedrag dat je mag aannemen om in de kassa te stoppen. En thuis kook je omdat je honger hebt, omdat je koken leuk vindt of je partner wilt verrassen; bij de McDonald's krijg je een paar euro loon per uur. Een fractie van de winst die er per transactie wordt gemaakt, waardoor de eigenaar slapend rijk wordt.

In de analyse die Marx van het productieproces maakte, staat het begrip vervreemding centraal bij de relatie tussen arbeid en kapitaal. Hij omschreef deze relatie als uitbuiting van de arbeider, die slechts het minimale aan loon krijgt om in leven te blijven. En die bovendien niet aan de relatie met de kapitalist kan ontsnappen. Dat idee, dat werkers afhankelijk zijn van het loon dat ze betaald krijgen en zich daarom voegen naar de bestaande situatie, is niet onomstreden. Mensen hebben een vrije keuze om tegen zo'n laag loon te gaan werken, zeggen critici. Ze kunnen ook ergens anders aan de slag gaan. In de praktijk hadden de werkers in de tijd van Marx echter geen keuze: je kon in de rij gaan staan om in de fabriek te werken, of doodgaan van de honger. In meer of mindere mate gaat deze analyse op veel plekken in de wereld nog steeds op.

Dat gevoel dat je vast zit, dat je niet kunt ontsnappen, is belangrijk voor het ontstaan van vervreemding maar zegt niet alles. “Vervreemding heeft een bredere betekenis, waarbij het verlies van vertrouwen, eerlijkheid en wederkerigheid dat vaak verborgen is in uitwisselingen, centraal staat”, schrijft Harvey. Dat gevoel was evident voor de fabriekswerkers in de tijd van Marx en voor veel werkers van nu. Al is er bijvoorbeeld wel meer begrip gekomen voor arbeidsdeling, dat de productiviteit aanzienlijk verhoogt. Maar tegelijkertijd manifesteert de vervreemding zich steeds breder, stelt Harvey.

Waar Marx zich vooral – maar niet exclusief – heeft uitgelaten over vervreemding in het productieproces, plaatst Harvey er het woord “universeel” voor. Waarmee hij duidelijk wil maken dat vervreemding ook het gevolg is van distributie en consumptie in een kapitalistisch systeem. Dus ook werkloosheid, consumptisme en torenhoge woonlasten leiden tot vervreemding. Of wanneer je vanwege je achternaam, leeftijd, of beperking niet wordt aangenomen. Of wanneer het niet lukt om een betaalbare woning te vinden in de buurt waar je bent opgegroeid en werkt. Of wanneer de relatief goedkope wasmachine, die je maar net kunt betalen, al snel

kapotgaat. Of, nog extremer, wanneer een oorlog met glasharde leugens als rechtvaardig wordt verkocht, zoals de voormalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Colin Powell, deed bij de Irakoorlog. Je wordt in de maling genomen, dat voel je tot in je vezels, maar je kunt er niet aan ontsnappen.

In toenemende mate volgt alles in de maatschappij de logica van die markt. Wie in staat – en bereid – is om het meeste te betalen is de baas, anderen hebben het nakijken. Kapitaal domineert overal, schrijft Harvey, en dus ook in de Amerikaanse politiek. Neoliberale mythes over ongelijkheid (zogenaamd nodig voor hogere welvaart van de armen) en globalisering (zogenaamd goed voor iedereen) werden en worden verkondigd door politici die beweren aan de kant van de werkers te staan. Die zien op de plaatsen waar ze werken dat er volop sprake is van hogere productiviteit en economische groei, terwijl hun besteedbaar inkomen niét omhooggaat. Je kinderen laten studeren wordt steeds moeilijker en is onmogelijk zonder hoge schulden aan te gaan. Volgens de Democraten is er niets aan te doen. Zij die zich in hun woede laten opzetten tegen hun gekleurde buurman, worden door Hillary Clinton weggezet als ‘deplorabelen’,

oftewel paupers. Waarmee ze zich tegen deze mensen afzet, in plaats van ze aan zich te binden door meer oog te hebben voor hun deplorabele sociaaleconomische situatie. Waarom zouden de (voormalige) fabriekswerkers dan op haar stemmen?

Trump speelde daar handig op in, door tijdens zijn verkiezingscampagne te benadrukken dat hij, als absolute buitenstaander in de Amerikaanse politiek, een stem kan geven aan het ongenoegen van grote delen van de Amerikaanse bevolking. En door zich grof uit te laten over de (politieke) elite, en door uit te halen naar migranten en minderheden. “Voor vervreemde, ontcrachte, gefrustreerde en boze mensen zijn deze punten overtuigend”, aldus Harvey. “Donald Trump is de president van de vervreemding.”

Het is een analyse die ook helpt te begrijpen waarom socialist Bernie Sanders het zo goed heeft gedaan in de voorverkiezingen voor het presidentschap. Waar Clintons boodschap overduidelijk hypocriet is, vertelt Sanders al tientallen jaren hetzelfde linkse verhaal. Een unicum in de VS, waar rechts domineert. Bovendien stelt hij een land in het vooruitzicht dat goed zorgt voor zijn bevolking, door onderwijs, zorg en veiligheid voor iedereen te garanderen. Sanders combineert dit vooruitzicht met een morele boodschap over moraliteit en rechtvaardigheid, een voorgrond die grote groepen mensen inspireert, verbindt en in beweging brengt.

Juist wanneer je geen zeggenschap hebt over je woning, je buurt, je werk, leidt dat tot vervreemding. Wanneer SP-voorzitter Ron Meyer schrijft over zeggenschap in zijn boek Grip, lijkt hij op zoek te zijn naar een antwoord op de vraag die vervreemding opwerpt: “Waar komt het onbehagen vandaan, en wat kunnen we eraan doen?” Dat begint met meer betrokkenheid en inspraak, ook al krijg je die niet vanzelf. Maar uiteindelijk volgt er een fundamentele keuze: laten we de rechtsstaat beetje bij beetje bewegen richting autoritarisme, of eisen we onze rechten op en beperken we de macht van het kapitaal?

DE DUNNE LIJN TUSSEN GROEI EN DIEFSTAL

Tekst: Remco Bouma

Waar houdt groei op en begint onteigening? Het financiële kapitalisme gooit beide dingen op één hoop en vertroebelt daarmee een voortdurende verschuiving van bezit van arm naar rijk. Dat is de strekking van een hedendaagse lezing van het marxistische begrip oorspronkelijke accumulatie.

In de financiële crisis van 2008 konden zo'n 7 miljoen gezinnen in de Verenigde Staten hun hypotheek niet meer betalen. Hun huizen, ter waarde van zo'n 40 tot 50 miljard dollar, werden eigendom van de bank. Wall Street keerde in 2008 precies dat bedrag aan bonussen uit.

In Ethiopië ging de afgelopen tien jaar een gebied ter grootte van twee keer Nederland naar buitenlandse landbouwinvesteerders, waarvoor 200.000 mensen van hun land werden geschoven. Ethiopië staat in de wereldtop wat betreft zowel *landgrabs* als economische groeicijfers.

In de jaren negentig privatiseerde Groot-Brittannië de spoorwegen. Sindsdien zijn de treinkaartjes dertig procent duurder geworden ten opzichte van de lonen en legt de overheid jaarlijks twee keer zoveel bij aan onderhoud, terwijl private spoorbedrijven hun aandeelhouders dividend uitkeren.

De overeenkomst tussen deze drie voorbeelden? De toename van waarde die het systeem in alle gevallen registreert, is niet het gevolg van groei, maar van onteigening. Een roof, zo je wil. Maar dan legaal, van arm naar rijk, en daarom onzichtbaar.

“De neoliberale variant van het kapitalisme is niet bijzonder goed gebleken in het creëren van economische groei,” zegt de Britse denker David Harvey. “Wat we feitelijk zien, is een massale vorm van accumulatie door onteigening.”

Accumulatie door onteigening. Met deze term legt Harvey een nieuwe laag

op het marxistische begrip oorspronkelijke accumulatie. Met dat begrip duidt Marx de oorsprong van het kapitalisme. Marx antwoordt daarmee op Adam Smith. Die zei dat het kapitalisme op natuurlijke, vreedzame wijze was ontstaan. Wie goed was in een bepaald product leveren, kon na een tijd de vraag niet meer aan en nam mensen in dienst: de loonarbeid was geboren. Marx zet daartegenover dat niet een natuurlijke evolutie, maar gewelddadige onteigening aan de basis stond van het kapitalisme. Net zoals Marx de vloer aanveegt met Smiths theorie van de onzichtbare hand – het kapitalisme leidt niet tot Smiths ‘natuurlijke evenwicht’ tussen vraag en aanbod, maar tot machtsconcentratie en uitbuiting – haalt Marx het beeld van het kapitalisme als natuurlijke, vreedzame stap in de menselijke ontwikkeling onderuit.

“De zogenaamde oorspronkelijke accumulatie is niets anders dan het historische scheidingsproces tussen producent en productiemiddel,” schrijft Marx in hoofdstuk 24 van het eerste deel van *Het Kapitaal*. “Het proces, waardoor de kapitaalverhouding tot stand wordt gebracht, kan niets anders zijn dan het proces van

Het systeem draait weer, voor even, maar schept ramp na ramp

scheiding tussen de arbeider en het bezit van zijn arbeidsvoorwaarden, een proces dat enerzijds de maatschappelijke bestaans- en productiemiddelen in kapitaal omzet, anderzijds de directe producenten verandert in loonarbeiders.”

Marx baseert zijn stelling op ‘the enclosure of the commons’, een proces in Engeland voorafgaand aan de Industriële Revolutie. Tot die tijd leefden gemeenschappen op gemeenschappelijke gronden. Land was van

niemand, en van iedereen. Dan beginnen machthebbers zich die grond toe te eigenen. Deze elite zette daarmee twee parallelle processen in gang: veel land kwam in de handen van enkelen en er kwamen mensen vrij zonder eigen land of eigen inkomsten. Die dus ingehuurd kunnen worden om datzelfde land te bewerken. Of om in de fabriek te werken, als kort daarna de Industriële Revolutie opkomt. Het proletariaat was geboren.

RAMP NA RAMP

Ongeveer tegelijkertijd met het uitkomen van het eerste deel van *Het Kapitaal* door Marx, stort in Egypte de katoenmarkt in. Producenten blijven achter met niet alleen bergen onverkocht katoen, dat Britse fabrieken nu weer goedkoper uit de Verenigde Staten kunnen halen, maar ook met zinderende schulden aan Britse banken. Die dwingen de Egyptische landbouwers mee te gaan op de trein van suikerriet, een gewas dan net in opkomst is. Dat werkt. Even. Tot ook die markt instort. Lokale kronieken beschrijven hoe tienduizenden boeren de hongerdood sterven, terwijl de velden waar ze ooit hun eigen voedsel op verbouwden, ingelijfd zijn door het Britse leger vanwege de niet-afbetaalde schuld. Voordat Britse investeerders half Egypte tot katoenveld omwoelden, was de landbouw er zelfvoorzienend.

“Brits kapitaal knijpt de Egyptische boeren uit tot op de laatste druppel bloed”, sneert Rosa Luxemburg, een belangrijke auteur uit de eerste generatie marxisten (zie ook pagina 12-14 van deze *Spanning*). In *De Accumulatie van Kapitaal* (1913) wijdt ze een heel hoofdstuk aan Egypte. Haar stelling is dat overgeaccumuleerd, rentedragend kapitaal op de ene plek leidt tot oorspronkelijke accumulatie op de andere. Wanneer in de eigen omgeving de wet van de dalende winstvoet toeslaat – genoeg kapitaal, maar niets waarin het rendabel kan investeren – zoekt het een uitweg naar gebieden ‘buiten’ het

Guatemala, november 2017. Politie veegt inheemse gemeenschap van haar land in de gemeente Tactic, deelstaat Alta Verapaz. Investeerders kopen hier op grote schaal land op voor het verbouwen van palmolie en suikerriet voor de export van biobrandstoffen. De gemeenschappen, die er al duizenden jaren wonen, hebben geen landstitels en krijgen geen nieuwe grond aangewezen of enige andere vorm van compensatie. Foto: Rony Morales, Prensa Comunitaria

systeem, waar de winstmarges nog hoog zijn en de concurrentie laag. Het systeem draait weer, voor even, maar schept ramp na ramp in de gebieden die het onder zijn logica brengt.

TALLOZE EILANDEN EN FRONTLINES

Dat is precies wat we nu aan de randen van het systeem zien gebeuren, zegt Harvey, in navolging van Luxemburg. Die randen kunnen geografisch zijn, maar ook juridisch en politiek.

Geografisch bezien eindigt de kapitalistische logica op de stranden van talloze eilanden in met name Azië, Afrika en Latijns-Amerika, waarop mensen, grond en grondstoffen buiten de kapitalistische logica bestaan, denken en leven als Engelse boeren voor de 'enclosure', en die het kapitalisme steeds verder insluit, als een opkomende vloedlijn, waarin dagelijks mensen kopje onder gaan.

Neem de boer uit Ethiopië, die in een uitzending van Zembla zegt een

Nederlandse rozenkwekerij te beveiligen, gebouwd op de grond waar hij vroeger zijn vee liet grazen. Hij krijgt een dollar per dag: veel te weinig om van te leven.

Of de landbouw in India, sinds 1994 aangesloten op de wereldvoedselmarkt, waar voedselimperie grond opkopen, zaden patenteren, overschotten dumpen en plaatselijke boeren in de schulden steken – waardoor de afgelopen twintig jaar meer dan 200.000 van hen zelfmoord hebben gepleegd.

Of de 'vondsten' van olie, steenkool en mineralen door multinationals, die er vervolgens de bewoners van het land vegen, een hek omheen zetten en de winsten uitkeren aan de rijkste 1 procent van de wereld.

De juridische en politieke randen liggen binnen de kapitalistische wereld. Hier verschuift de frontlijn met elke creatie van een nieuwe markt of verdienmodel, en met elke uitdie-

ping van een bestaande vorm ervan. Zoals een lening moeten aangaan om te kunnen studeren. Kleine lettertjes, die je jaren binden aan een nutteloos contract. Een boer uit Drenthe blijkt patent te hebben op teff, een Ethiopisch graan van duizenden jaren oud. Lonen blijven laag, terwijl de winsten stijgen. Multinationals ontwijken voor tientallen miljarden aan belasting door via Nederlandse brievenbusfirma's hun winsten weg te sluisen naar belastingparadijzen. Allemaal legaal, allemaal onteigening, van publiek naar privaat, van arm naar rijk.

WAAR BLIJFT HET VERZET?

Waar blijft het verzet? Het is er al, voortdurend, overal waar mensen aanvoelen dat ze berooid worden en het niet klopt, dat anderen winst gaan maken op wat van hen is. Het zijn buurtbewoners die in opstand komen tegen sloop, hotels en gentrificatie. Het zijn studenten die hun universiteit bezetten als die wordt prijsgegeven aan de marktlogica. Het zijn sloppenwijkbewoners die zich verzetten tegen ontruiming. Ook het antwoord kennen we: ordetroepen, waterkanonnen en traangas, wegens verstoring van de openbare orde of obstructie van het recht op winst, dat zo vaak boven mensen gaat.

De Sloveense filosoof Žižek maakt onderscheid tussen objectief en subjectief geweld. Geweld dat in het nieuws komt, is vaak subjectief: het zijn rellen in de banlieues, of boeren die een weg blokkeren. Subjectief geweld, het soort geweld dat de norm breekt, is vaak een reactie op objectief geweld, zegt Žižek: geweld vanuit de logica van het kapitalistische systeem, dat geldt als de uitoefening van de wet en daarom als legitiem.

Wat Marx laat beginnen als oorspronkelijke accumulatie, zet zich dagelijks voort in nieuwe vormen en op nieuwe plekken, gedekt door de dreiging van objectief geweld. Vorig jaar eindigde 82 procent van alles wat de wereld rijker werd bij de rijkste 1 procent. Deze 1 procent bezit inmiddels meer dan de rest van de mensheid. Een systeem dat dit niet ziet als diefstal, maar verdedigt als rechtmatige vorm van groei, vraagt erom door de 99 procent bevochten te worden.

DE GROENE MARX

Tekst: Remco Bouma

De sociale crisis en de ecologische crisis moeten niet los van elkaar gezien worden. Zowel arbeid als natuur zijn bronnen van rijkdom en beide raken uitgeput door kapitalistische accumulatie. Over de synthese van ecologie en marxisme.

Wat hebben marxisme en ecologie met elkaar te maken? Van alles, volgens de school van het eco-marxisme. Zoals het kapitalisme in de woorden van Marx “als een vampier teert op levende arbeid”, zo teert het ook op de levende natuur, waar het voor zijn productie ten diepste van afhankelijk is. Zo legt het kapitalisme een bom onder de eigen productievoorwaarden: niet alleen door de uitbuiting van arbeid, maar ook door roofofbouw op de aarde.

De ecologische crisis is geen crisis van de natuur, schrijft de Belgische wetenschapper Matthias Lievens, auteur van het boek *De Mythe van de Groene Economie* en artikelen als *Marxisme en ecologie: een uitgestelde ontmoeting*. Het is een crisis van de maatschappij, of beter van de relatie die de maatschappij sinds zo'n tweehonderd jaar aangaat met haar natuurlijke voorwaarden. “Marx' theorie laat zien hoe de sociale en ecologische kwestie fundamenteel verbonden zijn. Het historische proces dat de moderne kloof tussen arm en rijk voortbracht is ook het proces dat de kloof tussen mens en natuur creëerde. Zowel arbeid als natuur zijn bronnen van rijkdom, en raken beide uitgeput door kapitalistische accumulatie.”

Als negentiende-eeuwer valt Marx moeilijk een ecologist te noemen, schrijft Lievens. In zijn tijd bestond het woord niet eens. We hoeven bij Marx dus ook geen analyse te verwachten die aansluit op de ecologische crisis zoals we die nu ervaren, of de notie van een begrip als CO₂ of klimaatverandering. Waar het om gaat, is dat Marx zicht had op hoe uitbuiting van arbeid en natuur in essentie dezelfde oorsprong hebben. Arbeid en natuur zijn beide voorwaarden voor de kapitalistische productie. Tegelijkertijd houdt de doorgedreven rationaliteit van het kapitalisme om

zoveel mogelijk winst te maken, geen rekening met de bestaansbehoeften van arbeid en natuur om die productie mogelijk te maken.

BREUK IN HET METABOLISME

Centraal in de analyse van Marx staat het begrip van de breuk in het metabolisme, een vorm van een natuurlijke kringloop, die in zijn tijd net in de landbouw zichtbaar begon te worden. In *Het Kapitaal* schrijft Marx: “De destructieve kant van de moderne landbouw vernietigt (...) de stofwisseling tussen mens en aarde. (...) Iedere vooruitgang in de kapitalistische landbouw is niet alleen een vooruitgang in de kunst arbeiders te beroven,

maar tevens in de kunst van roof op de grond; iedere vooruitgang in het vergroten van de vruchtbaarheid van de grond voor een bepaalde periode, is tevens een vooruitgang in het vernietigen van de blijvende bronnen voor deze vruchtbaarheid. Naarmate een land zich voor zijn ontwikkeling meer baseert op de grootindustrie (zoals bijvoorbeeld de Verenigde Staten) des te sneller werkt dit in het vernietigingsproces.”

Winst op de korte termijn ondermijnt het systeem op de lange termijn. Toch stimuleert het kapitalisme de individuele producent om die winst op korte termijn te maken, omdat anders een concurrent het wel doet en je zelf van het bord geveegd wordt. Binnen het kapitalisme is het onttrekken van waarde uit arbeid en natuur niet alleen een mogelijkheid, het is de sleutel tot het maken van winst, en winstmaximalisatie is de enige manier

om in de concurrentie overeind te blijven. Hoe verfijnder de roofofbouw, hoe meer groei, hoe meer winst, en hoe beter het kapitalisme draait.

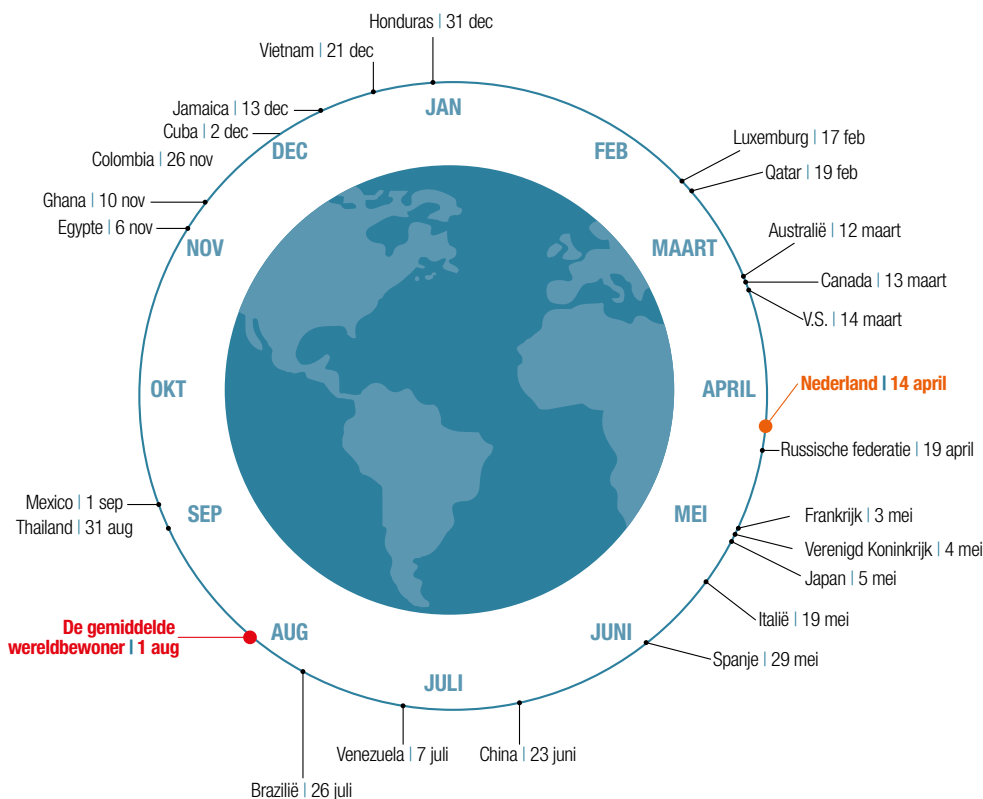
“Het is de logica van koopwaar en geld die mede de deur open zette voor de milieucatastrofe”, schrijft Lievens. “Geld is opdeelbaar, perfect mobiel en onbeperkt accumuleerbaar, terwijl de natuur dat niet is. Het is niet toevallig dat de eigenschappen van fossiele brandstoffen goed gelijken op die van geld: deze brandstoffen maken het mogelijk te produceren waar (ongeacht de lokale ecologische condities), en wanneer (24 op 24 uur) men maar wil.”

‘Terwijl de drollen in de Theems dreven, importeerden de Britten vogelpoep uit Peru’

DROLLEN IN DE THEEMS

Toch stond ecologie lange tijd niet op de agenda van de marxisten, schrijft Lievens. Terwijl het marxisme in de twintigste eeuw versmolt met de emancipatiestrijd van allerlei onderdrukte klassen en groepen, viel de uitbuiting van de natuur grotendeels buiten de radar.

John Bellamy Foster slaat een intellectuele brug tussen beide denklijnen. In het boek *Marx Ecology* maakt hij een ecologische verkenning van Marx' werk. Aanknopingspunten genoeg, concludeert hij. Binnen het materialisme van Marx zijn mensen bijvoorbeeld zelf onderdeel van de natuur die hen in leven houdt. Ook schrijft Marx over het begrip grondrente, wat inhoudt dat grond – maar ook grondstoffen – alleen een ruilwaarde krijgen op een markt omdat ze schaars zijn. Als de natuur oneindig was, zou de vermarkting ervan onmogelijk zijn.

De Earth Overshoot Day is de dag waarop de wereldbevolking meer van de aarde heeft gebruikt dan de aarde in een jaar kan aanvullen, zoals grondstoffen, bossen en schone lucht. De dag viel dit jaar op 1 augustus. In de grafiek de dagen waarop de Earth Overshoot Day zou plaatsvinden als de hele wereldbevolking zo leefde als de bewoners van dat land. Het gaat puur om levensstijl, dus wat een land zelf aan natuur heeft, maakt voor de berekening niet uit.

Bron: Earth Overshoot Day.

Maar het meest centrale begrip is dat van de metabolische breuk. Marx neemt die over van zijn Duitse tijdgenoot Von Liebig, een chemicus. Von Liebig beschreef de snelle opkomst van moderne, irrationele landbouwmethodes in het Engeland waarin ook Marx leefde. Voedingsstoffen uit de bodem werden geconsumeerd door arbeiders in de snel groeiende fabrieken in de stad. Terwijl de drollen in de Theems dreven, raakte de bodem uitgeput. Als reactie daarop importeerde Engeland in de jaren veertig van de negentiende eeuw honderdduizenden tonnen guano, een soort vogelpoep, uit Peru. Een tijdelijke oplossing, schrijft Marx, die op termijn alleen maar de schaal van het probleem vergroot, omdat het natuurlijke metabolisme doorbroken is. Feitelijk wordt met deze constructie het startschot gegeven voor het externaliseren van de kosten van de neoliberale productie: de uitbuiting van de mens en de aarde wordt doorgeschoven naar andere plaatsen of volgende generaties.

HET CAPITOLOCEEN

De mens is niet in staat verantwoordelijk met de natuur om te gaan. Dat is

de aanname achter het Antropoceen: het geologische tijdperk waarin we nu leven en waarin de mens de voornaamste factor van verandering van de planeet is. Drie dingen uit deze tijd die over een miljoen jaar nog terug te vinden zijn: plastic, botten van kippen (we slachten een miljard kippen per dag) en kernafval.

“Wie de mensheid erbij haalt, speelt vals.” Willem Schinkel, hoogleraar sociologie in Rotterdam, haalt dit citaat van de Duitse politicoloog Carl Schmitt aan, in het programma Buitenhof. “Het is te makkelijk om te zeggen: kijk eens wat een bende wij mensen van de aarde maken. Het vermijdt de vraag: wie heeft het gedaan? Dat is de 1 procent.”

“Het is de macht van banken, van het financiële stelsel, van wapens,” zegt gespreksgenoot Jason Moore, ook socioloog. “Het is het kapitalisme.” In plaats van het Antropoceen – het tijdperk waarin de mens de planeet vormt – praat Moore over Capituloceen: het tijdperk waarin het kapitalisme de planeet vormt. Kapitalisme beperkt zich niet tot de economie, zegt Moore. Het is een manier van

denken waarbij mens en natuur als gescheiden gezien worden. Daarbinnen zet een deel van de mensheid de natuur aan het werk om zo goedkoop mogelijk zo veel mogelijk te produceren – en degradeert het andere deel van de mensheid daarbij ook tot natuur, desnoods met geweld. Deze denkwijze begint in de koloniale tijd en loopt vanaf daar in een rechte lijn tot het neoliberale, financiële kapitalisme van nu.

Stel, we hadden dit systeem niet, zegt Schinkel, en iemand zou voorstellen om het in te voeren. We zouden het nooit doen. Juist omdat dit systeem het werk is van mensen, kunnen wij het ook ongedaan maken.

“There’s a war between the ones who say there is a war, and the ones who say there isn’t”, citeert Lievens de zanger Leonard Cohen. Wie het nu goed voor elkaar heeft, heeft er belang bij te zeggen dat er een gedeeld belang is: ‘CO₂’ is de vijand, die we ‘samen’ gaan bestrijden. Maar niet CO₂, maar een destructief systeem is de oorzaak van de ecologische crisis. En dat systeem benoemen – dat wist Marx al – is de eerste stap in het veranderen ervan.

DE SCHIJNWERPERS OP DE 1 PROCENT

Tekst: Remco Bouma Foto: Jeroen Oerlemans©

Wat weten we van de verdeling van het kapitaal en van de 1 procent? Tweehonderd jaar na de geboorte van Marx, probeert de World Inequality Database op de website wid.world de verdeling van inkomen en vermogen zo precies mogelijk systematisch in kaart te brengen. Wiemer Salverda levert de Nederlandse bijdrage. “Als je die data hebt, kun je op zoek naar de krachten daarachter.”

Wiemer Salverda is arbeidseconoom en emeritus hoogleraar Arbeidsmarkt en Ongelijkheid aan de Universiteit van Amsterdam. Hij coördineerde onder meer het onderzoeksproject *Growing Inequalities Impacts GINI*, met 200 onderzoekers in 30 landen. In het rapport uit 2014 *Hoe Ongelijk is Nederland?* van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, toont zijn indeling in 10-procentgroepen aan dat de onderste 50 procent inkomens in Nederlands sinds 1977 gestagneerd of gedaald is, terwijl de hoogste inkomens het snelst groeiden.

Vaandeldrager van een beweging van meer dan honderd onderzoekers die de 1 procent gaat ontmaskeren, zo werd Thomas Piketty in januari in het *Algemeen Dagblad* geportretteerd. “Iedereen moet weten hoe ongelijk deze wereld is”, stond er boven het stuk – een quote van Piketty.

Piketty kwam in 2014 met de studie *Kapitaal in de 21^e Eeuw*. Door bestudering van historische gegevens toonde hij aan dat door de geschiedenis heen

kapitaal sneller neigt te groeien dan de economie. Met inkomen uit kapitaal word je dus sneller rijk dan met inkomen uit arbeid. Piketty lanceerde de formule ‘ $r > g$ ’: het rendement uit kapitaal is hoger dan de economische groei. De conclusie, populair gezegd: wie geen rijke ouders heeft, kan moeilijk echt rijk worden.

Piketty kwam tot die stelling na het combineren van de belastinggegevens met de nationale rekeningen: grofweg het bruto binnenlands product, dus de som van alle goederen en diensten die in een land in een jaar gemaakt worden. Wie beide data heeft, kan uitzoeken hoe het nationaal inkomen over de bevolking verdeeld is. En ook welk deel daarvan wordt verdiend met arbeid en met kapitaal. Kapitaal groeit door de tijd heen met gemiddeld zo’n vijf procent per jaar, stelt Piketty. Een bedrag van honderd euro is dertig jaar later dan 432 euro. En na honderd jaar 13.150 euro. Laat diezelfde honderd euro meegroeien op het ritme van de economie – zo’n anderhalf procent per jaar, over de laatste decennia – en je hebt na dertig jaar 156 euro, en na honderd jaar 443 euro. Op de korte termijn lijkt een paar procent per jaar niet uit te maken, zegt Piketty. Maar op de lange termijn helpt het effect van groei over groei te verklaren waarom de rijkste 1 procent van de wereld inmiddels rijker is dan de overige 99 procent samen.

“De manier waarop we ongelijkheid meten is nooit neutraal”, schrijft Piketty. “Een gebrek aan zicht op de inkomens boven het negentigste percentiel wordt meestal toegeschre-

ven aan ‘een gebrek aan data’, maar die kunnen worden ondervangen door gebruik te maken van adequate bronnen.”

Dat is precies wat hij doet. Statistische bureaus delen de samenleving vaak op in decielen (tien groepen van tien procent), of quintielen (vijf groepen van twintig procent) en pakken daar gemiddelden van, maar registreren daarboven niets. Piketty onderscheidt binnen de bovenste 10 procent nog eens de bovenste 5, de bovenste 1 en de bovenste 0,1 procent. Die zet hij af tegen de onderste 50 procent en de 40 procent daarna. Zo’n indeling laat bijvoorbeeld zien dat het inkomen van de rijkste 0,1 procent van de wereldbevolking sinds 1980 evenveel is gegroeid als dat van de armste 50 procent. Indelingen die statistische bureaus van overheden nooit maakten – mochten ze de informatie al op deze schaal analyseren.

“Sinds het boek hebben we van overheden, onderzoekers en verschillende instellingen nieuwe informatie gekregen”, zegt Piketty in het *Algemeen Dagblad*. “We slaan de handen ineen met onderzoekers die heel nauwkeurig de belastingafdrachten van mensen en bedrijven in kaart brengen.”

De onderzoeker van de data voor Nederland: Wiemer Salverda.

› Hoe treed je toe tot zo’n select gezelschap?

“Thomas Piketty is al vroeg internationaal gaan samenwerken, met onderzoekers als Emmanuel Saez en Tony Atkinson, om de analyse van belastingaangiften en nationale rekeningen in meer landen te maken.

Ik hoorde daar in 2001 over, van Atkinson, op een conferentie. Toen heb ik hem aangeboden dat samen voor Nederland te doen.”

› **Wat is tot nu toe de bijdrage van dit project aan het publieke debat?**

“Het groeiende besef dat ongelijkheid door de tijd heen verandert. Een eeuw geleden was de ongelijkheid enorm. Toen is die sterk afgenomen, door kapitaalvernietiging in de twee Wereldoorlogen en de opbouw van sociale zekerheid in West-Europa. Sinds dertig, veertig jaar stijgt de ongelijkheid overal weer. Met dat besef kun je vervolgens op zoek naar de krachten erachter. Zo’n beweging als Occupy – met hun frame van de 1 tegen de 99 procent – bouwt daar rechtstreeks op door.”

› **Piketty staat nogal ideologisch in het debat. Wat zegt dat over de groep als geheel?**

“Piketty is nogal fel op geërfd vermogen, zoals dat van de erfgenaam van L’Oreal, mevrouw Bettencourt. Nooit gewerkt en toch de rijkste vrouw ter wereld, met 42 miljard. Maar niet de hele groep staat zo uitgesproken in het debat. En dat is ook verstandig. Het maakt het resultaat sterker. Niemand die betwijfelt dat onze bevindingen zuiver de uitkomsten van administratieve data zijn.”

› **Wat zijn de belangrijkste inzichten uit uw bijdrage over Nederland?**

“Ook hier groeit de ongelijkheid in inkomen tussen de onderste 50 procent en de bovenste 10, of de bovenste 1 procent (zie afbeelding op pagina 20 - red.). Hervreiding dempt een deel daarvan, maar niet alles. Mensen met de hoogste inkomens hebben gemiddeld al hogere vermogens. Zo zie je hoe de inkomensongelijkheid doorwerkt op de vermogensongelijkheid.”

› **Zijn er ook dingen die je niet ziet, of die je beter zou willen zien?**

“In alle landen zien we dat het totaal

van het bij de Belastingdienst geregistreerde inkomen lager is dan het totaal van de Nationale Rekeningen. Met andere woorden: er wordt geld verdiend dat niet wordt opgegeven als inkomen bij de Belastingdienst. Voor een deel weten we hoe dat kan. De Belastingdienst vraagt namelijk niet alles. Wie een bv heeft, kan daar inkomen uit onderneming in zetten als aanmerkelijk belang, dat niet wordt belast. Ook de winst op vermogen weten we niet, omdat we vermogenswinst niet effectief belasten. De Belastingdienst heft alleen een vast, fictief rendement op vermogen, of dat nou de spaarbankrekening van een huishouden is of van iemand die met miljoenen op de beurs speculeert. Nog een punt is dat we niet het inkomen of vermogen weten van degenen die erfenissen en schenkingen ontvangen. In een onderzoek daarnaar kwam ik tot de “beredeneerde conclusie” dat erfenissen en schenkingen de vermogensongelijkheid in stand houden – een beredeneerde conclusie, want de precieze cijfers ontbreken.

Dat is één ding. Het tweede is natuurlijk het buitenland, en het vermogen dat daar buiten ons zicht staat. Die twee dingen samen maken dat je het als land alleen nooit compleet krijgt.”

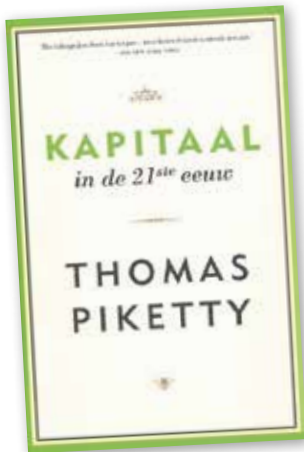
HET BUITENLAND

Waar Piketty gaten in de publieke kennis dicht door belastingaangiftes en nationale rekeningen te vergelijken, doet zijn collega Gabriel Zucman, ook uit de WID, hetzelfde met nationale rekeningen en de winstrekeningen van multinationals. Het doel ervan is in kaart te brengen waar multinationals wereldwijd hun winst boeken, en daarmee ook in welk land ze hoeveel belasting op die winst

afdragen. Zucmans net verschenen conclusie: multinationals laten 40 procent van hun winsten, oftewel 600 miljard dollar per jaar, via het buitenland lopen om er zo minder of geen belasting over te betalen. Tien procent daarvan komt terecht in Nederland, dat Zucman daarom bij de belastingparadijzen rekent (ondanks het verbod dat de Tweede Kamer aannam om Nederland zo te noemen – een motie van de PVV, gesteund door CDA, PvdA, D66 en VVD). Bedrijven als Facebook, Google, Apple en Nike betalen vrijwel geen belasting over winsten van tientallen miljarden. De voornaamste winnaars, volgens Zucman, zijn de aandeelhouders van deze multinationals, die de niet-afgedragen belasting als dividend uitgekeerd krijgen. Piketty: “Het feit dat de allerrijksten eenvoudig hun belastingbijdragen kunnen omzeilen, terwijl gewone arbeiders die mogelijkheid niet hebben, maakt de ongelijkheid nog groter.”

KAPITAAL EN DE 1 PROCENT DOOR DE EEUWEN HEEN

Zonder tegenbeweging zal kapitaal geneigd zijn zich steeds meer te concentreren bij steeds minder mensen. Die basiswet van het kapitalisme formuleerde Marx in het eerste deel van *Het Kapitaal*, in 1867. Marx beschikte niet over de data om zijn stelling statistisch te onderbouwen. Die bestonden ook niet: in Marx' tijd begonnen de eerste overheden net het inkomen en vermogen van particulieren te registreren, met als doel er belasting over te heffen.

Honderdvijftig jaar later zijn de belastinggegevens van overheden een belangrijke historische bron geworden én is het technologisch mogelijk geworden om miljarden datasets uit allerlei landen door te lichten en te vergelijken. De Franse econoom Piketty is de eerste die dit systematisch deed en hij schreef er *Kapitaal in de 21e eeuw* over. Volgens de tekst op de achterflap is de door Marx voorspelde ongelijkheid op apocalyptische schaal voorkomen, door economische groei en spreiding van kennis. "Maar de diepere structuur van kapitaal en ongelijkheid is er in wezen niet door veranderd, zoals we in ons optimisme na de Tweede Wereldoorlog dachten. (...) Extreme ongelijkheid (...) wakkert onvrede aan en ondermijnt democratische verworvenheden. Het is aan de politiek om die tendens te voorkomen."

"Je kunt in deze discussie geen neutrale plek innemen", stelt Piketty zelf, die overigens niet graag met Marx wordt geassocieerd. "Ook ik ben een sociaal activist, tenminste voor de helft van mijn werktijd. (...) Er moet een beweging vanuit de samenleving ontstaan die hiertegen in verzet komt. Alleen dan verandert er werkelijk iets. (...) Zolang mensen niet precies weten hoe groot het aandeel is dat de rijksten der aarde zich toe-eigenen, kan er geen echte verandering plaatsvinden."

› In hoeverre hangt de groeiende ongelijkheid in vermogen samen met belastingontwijking van multinationals? Het hoge rendement op aandelen en de stijgende beurskoersen zullen de 1 procent meer bevoordelen dan de rest.

"Kijk, dat zou je dus willen weten. Maar daarvoor moet je zicht hebben op de totale vermogens van die mensen, en in hoeverre inkomen uit aandelenbezit hier een bron voor vormt. Die data hebben we niet."

› Welke data hebben we niet, en waarom niet?

"Eén ding zijn de data over geldstromen, dus over inkomens. Geld dat naar het buitenland gaat, wordt in Nederland niet belast en verdwijnt dus uit de statistieken. Neem nou die dochter van Heineken. Van haar weten we helemaal niet of ze in

Nederland wordt belast of in Engeland, waar ze woont. Het tweede zijn de vermogens, dus niet de geldstromen, maar de voorraden. Daarvan wordt geen sluitend internationaal register bijgehouden dat terug te leiden is op individuen. Het probleem zit met name bij offshore vermogens. Dus geld dat in landen staat die daarover geen gegevens verschaffen, de zogenaamde belastingparadijzen."

› Quote weet wel te melden dat Charlene de Carvalho-Heineken de rijkste Nederlander is, met een vermogen van 12,5 miljard euro, dat vorig jaar met 13 procent groeide – zo'n anderhalf miljard dus.

"Maar dat is geen vrij toegankelijke informatie. In de zin dat we die gegevens niet zullen terugvinden in de data die de WID in kaart brengt.

Clubs als de Quote en de Forbes maken een schatting, op basis van bepaalde ingangen en bronnen met beperkingen. Bovendien: de Quote maakt sinds een paar jaar een aparte lijst voor mensen die in het buitenland wonen. Ook voor hen is het niet meer duidelijk waar je die mensen in moet passen in de Nederlandse vermogensverdeling."

› Hoe groter een vermogen, hoe groter de kans dat een serieus deel ervan in het buitenland staat?

"Het kost ook wat, zo'n advies hoe je dat slim kunt wegzetten. Anderzijds: hoe meer vermogen, hoe meer voordeel je erbij hebt."

› Het geglobaliseerde, financiële kapitalisme schept mogelijkheden die voor de allerrijksten toegankelijk zijn, en voor de rest niet.

"Kijk, er is enorm veel winst te maken met financiële handel, binnen de huidige spelregels. Als je het vermogen hebt om dat te doen en je kunt de kennis kopen om dat slim aan te pakken: waarom zou je het dan niet doen? Maar in ons onderzoek geeft het een enorme blinde vlek. Dat flitskapitaal, om hoeveel geld dat gaat, wat daarmee verdiend wordt, waar de winsten terecht komen... daar heeft niemand eigenlijk zicht op."

› Dus eigenlijk moet je naar een structuur waarin inkomen en vermogen veel vollediger geregistreerd worden, met name internationaal?

"Dat is precies de stelling van deze onderzoeksgroep. Zucman pleit voor een internationaal register van vermogens, herleidbaar tot individuen, zoals in de meeste landen voor vastgoed het kadaster bestaat. Daarin moet dan alles zitten: schulden, internationale bankrekeningen, aandelen, investeringsfondsen... Hij komt tot die stelling vanuit de beperkingen waar deze groep tegenaan loopt. Nu we als onderzoekers systematisch alle beschikbare data in kaart brengen, zien we ook steeds beter wat officiële data niet meten. En daar kunnen dan gericht de schijnwerpers op."

“APART ZIJN ALLE VINGERS BREEKBAAR SAMEN VORMEN ZE EEN VUIST”

Tekst: Peter Mertens Foto: PVDA®

Karl Marx was de eerste die brandhout maakte van de liberale verzinsels, stelt de Belgische PVDA. Onder de noemer Marx200 brengt die partij dit hele jaar haar ideeën en revolutionaire kracht onder de aandacht. Met actuele voorbeelden, zoals de strijd bij Lidl, toont partijvoorzitter Mertens dat hedendaags marxisme springlevend en broodnodig is.

Op de strijddag van de arbeidersbeweging, de eerste mei dus, sloot vermogensbeheerder Geert Noels zich aan bij die lange internationale stoet van begrafenisondernemers die ondertussen de geschiedenis zijn gepasseerd om Marx te begraven, en waarvan niemand zich nog de naam herinnert. Hij zei hij dat “de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal tot het verleden behoort”. *Schluss damit*, het is gedaan. Er is geen tegenstelling. Zegt de vermogensbeheerder, die tevens ook ideeënbeheerder is van de grote vermogens. En, eenmaal dat conflict is wegverklaard, vindt de vermogensbeheerder ook dat we nu eindelijk eens mogen beseffen dat het de ondernemers zijn die zorgen voor de “welvaart voor iedereen”.

Terwijl Geert Noels dat allemaal twitterde vanuit zijn veilige comfortzone, gingen de werkers van Lidl hun zesde stakingsdag in. Een staking die rond de stellingen van Noels draait, en dus ook die van Marx. Volgens Noels is het Dieter Schwarz, de grote CEO van Lidl, die voor de welvaart van iedereen zorgt. Een beetje zoals die Engelse patroon die in de mooie film *De jonge Karl Marx* aan Karl Marx zegt: “Zonder mij, geen winst, en geen onderneming.” Marx antwoordt gevat: “Zonder werkvolk, geen welvaart.” Die vraag, waar de welvaart vandaag komt, is een cruciale vraag in de geschiedenis.

Welvaart komt uit arbeid. Marx toont aan hoe arbeid zorgt voor meerwaarde, en door welke mechanismen die meerwaarde toegeëigend wordt door een kleine groep. Ten koste van de samenleving. Dieter Schwarz heeft zijn fortuin van 37 miljard euro niet bijeengeraapt door zijn eigen arbeid. Maar wel door de arbeid van de meer

dan 300.000 arbeidsters van Lidl in 25 landen. Het is door hun zwoegen dat de familie Schwarz steeds rijker is geworden. Van 10 miljard euro in 2010 naar 37 miljard euro vandaag: 27 miljard euro extra in nauwelijks acht jaar tijd. Dat is 85.000 euro extra per personeelslid. Ondertussen wordt elke beweging geregistreerd. De meest moderne technologie wordt ingeschakeld om alle dode momenten — lees: adempauzes — uit te schakelen. De arbeidstijd wordt geïntensifieerd, tot het uiterste. Tot de mensen dolgedraaid zijn: pallets uitladen, rekken vullen, verse broodjes afbakken, de parkeerplaats schoon houden, de kassa doen, met de glimlach alsjeblieft. Zwoegen voor de enen, 27 miljard euro voor de anderen. Dat is de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal vandaag, en je moet al op planeet Twitter zitten om ze niet te zien.

De strijd voor tijd en de strijd voor loon is een strijd tussen verschillende belangen in de samenleving, is een strijd tussen verschillende klassen, aldus Marx. Maar, “elke arbeider afzonderlijk delft weerloos het onderspit”, wist Marx. Arbeiders moeten zich organiseren, hun onderlinge concurrentie opheffen en opstaan. Wat is er anders gebeurd, toen ergens bij Lidl een arbeidster neen zei tegen de toenemende druk, en toen haar collega's dat ook zeiden, en de vakbonden, en toen het hele magazijn, en toen de andere magazijnen? De arbeidsters bij Lidl hebben zich als klasse georganiseerd, en ze hebben hun strijd gewonnen. Een strijd voor de tijd. Een voltijdse aanwerving per winkel, 305 extra banen in totaal. Dat kost de familie Schwarz en de andere grote aandeelhouders van Lidl negen miljoen euro.

Negen miljoen euro, losgetrokken door de sociale strijd en de nieuwe krachtsverhoudingen.

“Er is geen tegenstelling meer tussen arbeid en kapitaal”, aldus de herauten van de heersende klasse. Maar erg zeker zijn ze niet van hun zaak, en dus willen ze er ook voor zorgen dat de werkende klasse zich niet kan organiseren in strijdorganisaties. Vandaar de toenemende aanvallen op de vakbondsrechten en op het stakingsrecht. Als je de ruggengraat van de werkende klasse kan breken, dan ligt het hele terrein open. Dat speelt zich af onder onze neus. Bij Ryanair, waar de werkers met veel vallen en opstaan vakbondsrechten afdwingen tegen kapitalisten als Michael O'Leary. Bij Deliveroo, waar jongeren hun collectieve kracht ontdekken en zich organiseren. Bij Lidl, natuurlijk. En de les is en blijft de les van Marx: alleen door zich te organiseren kan de onderlinge concurrentie in de werkende klasse opgeheven worden. Apart zijn alle vingers breekbaar. Samen vormen ze een vuist.

Dit is een samenvatting van de toespraak die Peter Mertens, voorzitter van de PVDA (België), heeft gehouden op het Marx200-evenement in Brussel, 5 mei 2018.

De volledige toespraak is hier te vinden: sp.nl/ZwF

“De heersende ideeën van een tijd waren altijd slechts de ideeën van de heersende klasse” *Karl Marx*

De afgelopen veertig jaar zijn de meeste gezinnen er in besteedbaar inkomen nauwelijks op vooruit gegaan. Heel veel mensen wisten dit al uit ervaring, maar de Rabobank heeft het precies uitgerekend.²

Toch is ons land in die jaren veel rijker geworden, zo laten cijfers van het CBS zien.³ Het bbp is in veertig jaar tijd ruim vijf keer groter geworden. Het inkomen van de mensen is echter achtergebleven bij de winsten van de bedrijven. De huishoudens krijgen een steeds kleiner deel van de economische taart, zo schrijft de Rabobank. Het aandeel van het nationaal inkomen dat naar ‘arbeid’ gaat wordt steeds kleiner en het aandeel dat naar ‘kapitaal’ gaat steeds groter. De bank laat ook zien dat dit een politieke keuze is: vóór die tijd deelden de huishoudens wél mee in de groei.

De beschrijving door de Rabobank van onze economie in de afgelopen veertig jaar komt grotendeels overeen met de analyses van het kapitaal zoals Karl Marx die heeft gemaakt: in een ‘vrije’ markteconomie zullen de opbrengsten van de arbeid van de werkers terecht komen bij de bezitters van het kapitaal. Dit is geen natuurverschijnsel of economische noodzaak, maar een politieke keuze. Door de rechten van werkers in te perken; de Rabobank wijst in haar analyse op het ‘Akkoord van Wassenaar’ uit 1982,

toen vakbonden een deal sloten met de werkgevers om de ontwikkeling van de lonen te beperken. En door multinationals grote voordelen te gunnen, zoals de afschaffing van de dividendbelasting door Mark Rutte, die vele miljarden oplevert voor de aandeelhouders in het buitenland.

Karl Marx beschreef niet alleen de ongekende macht van het kapitaal, maar ook wat dit betekende voor de werkers en de samenleving. In de kapitalistische markteconomie zoals die zich in de negentiende eeuw ontwikkelde werden ook de werkers zelf een product, dat een bepaalde ‘waarde’ had op de arbeidsmarkt: “Zij heeft de persoonlijke waardigheid opgelost in de ruilwaarde”, schreef Karl Marx. Het internationale kapitaal veranderde ook de nationale samenlevingen: “Zij scheidt zich een wereld naar haar eigen beeld.” Marx voorspelde hoe de belangen van het kapitaal steeds meer de politiek in landen zouden bepalen en hoe die meer macht zouden geven aan de markt. En hoe de politiek zou merken dat zij “de onderaardse machten die zij zelf heeft opgeroepen niet meer kan beheersen.”

De vraag is niet waarom het kapitaal zoveel macht heeft gekregen, dat is een ontwikkeling die Karl Marx al lang geleden heeft beschreven. Het is wél de vraag waarom mensen deze toenemende ongelijkheid maar blijven accepteren. Ook daarvoor kun

je in het werk van Marx wel een verklaring vinden. De markt ziet mensen als consumenten, die vooral bezig zijn met hun eigen belangen. Marktwerking laat mensen met elkaar concurreren en stimuleert vooral om een zo groot mogelijke winst te maken in een zo kort mogelijke tijd. In een samenleving op basis van marktwerking worden vooral individualisme, competitie en kortetermijndenken gestimuleerd. Voor andere sociale waarden, zoals samenwerking, duurzaamheid en gemeenschapszin, is in het marktdenken geen ruimte. Dit is volgens mij misschien wel de grootste kracht van het kapitalisme, dat het mensen laat geloven dat de ongelijkheid logisch is en een andere wereld niet mogelijk is. De belangrijkste taak voor socialisten is dan ook te laten zien hoe mensen hun toekomst wél in eigen hand kunnen nemen. Een kleine actie kan grote gevolgen hebben. Als mensen zien dat ze in hun eigen buurt dingen kunnen verbeteren, waarom zou dat op grotere schaal dan niet kunnen? De heersende ideeën zijn goed voor de heersende klasse, zei Karl Marx al. Politieke verandering begint met het bewustzijn van mensen dat de toenemende ongelijkheid een politieke keuze is en dat eerlijk delen een veel beter alternatief is. Dit is ook een strijd die geen enkele partij beter kan voeren dan de SP. Het is tijd voor rechtvaardigheid!

Tekst: Lillian Marijnissen

1 De citaten van Karl Marx zijn ontleend aan *Het Communistisch Manifest* (1848).

2 Rabobank (2018) *Besteedbaar inkomen huishoudens nederland staat vrijwel stil*.

3 CBS Statline (2017) *Opbouw binnenlands product (BBP); nr 1969-2016*.